KAAder kerkadvies

Culemborg



Visie op het religieus erfgoed in Culemborg

Nota kerkenvisie Culemborg

Werkgroep kerkenvisie Culemborg | concept februari 2021

Culemborg

Nota kerkenvisie Culemborg | concept februari 2021

INHOUDSOPGAVE

	Voorwoord	7
1	Inleiding	10
2	De kerkenvisie in Culemborg	14
3	Relatie kerkenvisie met andere beleidsvelden van de gemeente	18
4	Het kerkenlandschap van Culemborg	24
5	Beschrijving van de kerkgebouwen	30
6	Rol en betekenis van de kerkgebouwen in de binnenstad	54
7	Een eerste waarderingsmethodiek	58
8	De waardering van de Culemborgse kerkgebouwen	64
9	De transformatie van huidig naar toekomstig gebruik	72
10	Toekomstperspectief van de kerkgebouwen	78
11	Beleidsontwikkeling van de gemeente en de afspraken met de kerken	88

Bijlagen

I	Startdocument kerkenvisie van de gemeente Culemborg (P.M.)	104

VOORWOORD

VOORWOORD door Monica Wichgers, wethouder Cultureel Erfgoed



Vrijwel elke stad en elk dorp in Nederland heeft een kerk, soms meerdere kerken, soms veel kerken. Die kerken behoren toe aan uiteenlopende geloofsgemeenschappen. Het kan ook gaan om moskeeën, synagoges of tempels. Daarvan telt Nederland er ook vele honderden.

Culemborg telt in totaal 11 als zodanig gebouwde gebedshuizen die nog steeds een religieuze functie hebben: vooral kerken, maar ook een moskee en een Koninkrijkszaal, voor bijeenkomsten en vieringen van religieuze aard. Vijf daarvan zijn monumentale kerkgebouwen, beschermde rijksmonumenten van grote (cultuur)historische waarde. Deze monumentale kerken staan in de binnenstad en worden beschouwd als religieus erfgoed van de hele Culemborgse gemeenschap. Kerken die ook nu nog van belang zijn voor de stad, als plaatsen voor religieus gebruik, voor bezinning en ontmoeting tussen mensen, voor culturele activiteiten en ook als beeldbepalende gebouwen die mede de geschiedenis van de stad vertellen en het silhouet van Culemborg vormen.
Doordat het religieuze gebruik van een aantal van deze gebouwen gaandeweg minder wordt is het niet ondenkbaar dat in een niet al te verre toekomst één of meer kerkgebouwen leeg komen te staan. Sommige kerkeigenaren hebben hierover al contact gezocht met de gemeente. Ik zie het als een verantwoordelijkheid van de gemeente om een visie te ontwikkelen op de toekomstige rol en betekenis van de monumentale kerkgebouwen in onze binnenstad en om indien nodig daarin sturend en faciliterend op te treden.

Daarom heb ik - mede op initiatief van de gemeenteraad - deze kerkenvisie laten opstellen, waarbij we als gemeente gedurende anderhalf jaar in werkgroepverband intensief en constructief hebben samengewerkt met de kerkeigenaren van de vijf binnenstadskerken en met andere belanghebbenden. De visie is het resultaat van onze gezamenlijke zoektocht naar een duurzaam toekomstperspectief voor het Culemborgse religieus erfgoed. We hebben er voor gekozen om geen gedetailleerde toekomstscenario's te ontwerpen voor elk kerkgebouw maar om een visie op hoofdlijnen te formuleren met ontwikkelkaders en procesafspraken die we volgen bij toekomstige ontwikkelingen van de individuele kerkgebouwen, zowel de monumentale als de overige kerkgebouwen in de stad.

> *"De dialoog tussen gemeente en kerken is betrekkelijk nieuw, ook in Culemborg.*

De gemeente hecht grote waarde aan de binnenstadskerken en de betekenis die zij hebben voor de stad.
We willen dit religieus erfgoed dan ook graag in stand houden en bewaren voor de toekomst, zo mogelijk met behoud van de religieuze functie, in combinatie met medegebruik of met een hele nieuwe functie.

Er kan een moment komen waarop een kerkgebouw zijn religieuze functie verliest of waarop een kerkeigenaar niet meer in staat is de instandhoudingslasten te dragen. Gemeente en kerken hebben afgesproken dan gezamenlijk te zoeken naar mogelijkheden om het gebouw te behouden voor de stad, met nieuwe functies en gebruiksmogelijkheden die ook passen bij het monumentale karakter van het gebouw en met meerwaarde voor de binnenstad. Dat laatste impliceert in mijn ogen ook dat het kerkgebouw bij voorkeur - geheel of gedeeltelijk - een publieke functie behoudt.



Authenticiteit, gebruikswaarde, multifunctionaliteit, toegankelijkheid, beleving en verbinding zijn hierbij sleutelwoorden; woorden die wij ook ophaalden in de gesprekken over de kerkenvisie. Vanzelfsprekend wordt gezocht naar een haalbare en betaalbare oplossing.

Deze kerkenvisie is het beleidsstuk van het stadsbestuur; de gemeenteraad stelt de kerkenvisie vast. De kerkenvisie zal straks deel uitmaken van de gemeentelijke omgevingsvisie en kaders bieden voor het handelen van de gemeente. Deze kerkenvisie is – ik heb het hierboven al gememoreerd – opgesteld in nauwe samenspraak met de binnenstadskerken en wordt ook door hen gedragen. Dat betekent ook dat deze kerken zich committeren aan de kaders en uitgangspunten zoals neergelegd in de kerkenvisie.

In de kerkenvisie komen ook de overige kerkgebouwen in de stad aan de orde. De eigenaren van deze kerken zijn niet direct betrokken geweest bij het opstellen van de kerkenvisie. Wel hebben zij allemaal positief gereageerd op de wijze waarop hun gebouw in deze nota is opgenomen.

In de kerkenvisie hebben gemeente en binnenstadskerken afgesproken in regelmatig onderling overleg actuele onderwerpen te bespreken. Ik nodig ook de overige kerken hiervoor van harte uit. Ook hebben gemeente en binnenstadskerken een bepaalde procesgang en werkwijze afgesproken als transformatie van hun kerkgebouw noodzakelijk zou worden. Ik nodig ook de overige kerken van harte uit zich tot de gemeente te wenden als ooit transformatie van hun kerkgebouw aan de orde is.

De dialoog tussen gemeente en kerken is betrekkelijk nieuw, ook in Culemborg. Wij hebben deze dialoog gevoerd op basis van wederzijds vertrouwen, in alle openheid en met respect voor elkaars belangen, posities en standpunten. Ik wil hier graag mijn dank uitspreken aan alle betrokkenen en de leden van de werkgroep in het bijzonder voor hun bijdrage aan de dialoog en de kerkenvisie. Ten slotte wil ik hier de wens en verwachting uitspreken dat we ook in de toekomst elkaar weten te vinden, met elkaar in gesprek blijven en zo het beste zoeken voor de kerkgebouwen en onze stad.

Monica Wichgers,
Wethouder Cultureel Erfgoed, februari 2021



Gebruikte terminologie: geloofsgemeenschappen en kerkgebouwen
In de nota gebruiken we voor de verschillende kerkgenootschappen en geloofsovertuigingen de universele term geloofsgemeenschappen. Voor de verschillende religieuze gebouwen gebruiken we de term kerkgebouwen als we over de verzameling van religieuze gebouwen spreken. Als we apart spreken over bijvoorbeeld een moskee of Koninkrijkszaal gebruiken we ook die termen.



1. INLEIDING

Wat is een kerkenvisie?

Kerkgebouwen zijn in een plaatselijke gemeenschap van bredere betekenis dan alleen voor de geloofsgemeenschappen zelf. Dat blijkt keer op keer bij ontwikkelingen rondom kerkgebouwen. Toch kunnen steeds minder kerkeigenaren in Nederland de laatste jaren de lasten van hun gebouwen nog opbrengen. Om leegstand en verval te voorkomen zoeken ze naar mogelijkheden om de lasten te delen met anderen of zelfs om hun gebouw te verkopen. Tot voor kort werd hierop door de plaatselijke overheid vaak ad hoc en per individueel kerkgebouw gereageerd, zonder zicht op de samenhang met de andere kerkgebouwen in hun stad of dorp. Dit leidde lang niet altijd tot een herbestemming of aanpassing van een kerkgebouw die ook ook wenselijk is voor een stad of dorp. Daarom heeft het Rijk de gemeentebesturen gevraagd een visie te ontwikkelen op de toekomst van hun kerkgebouwen.

Het Rijk heeft landelijk € 9,5 miljoen beschikbaar gesteld voor het opstellen van kerkenvisies, met als doel het waardevolle religieus erfgoed niet onnodig verloren te laten gaan. Leegstand, verval en sloop moeten als het even kan worden voorkomen. De minister van OCW, de VNG en andere betrokken partners hebben eind 2018 de Samenwerkingsafspraken 2018-2021, Programma Toekomst Religieus Erfgoed getekend. Het streven is dat elke gemeente een breed gedragen visie ontwikkelt voor de toekomst van de (monumentale) kerkgebouwen binnen haar grenzen, met waar nodig weloverwogen keuzes ten aanzien van die kerkgebouwen. De gemeenten hebben daarbij een centrale (regie)rol toebedeeld gekregen.

Een kerkenvisie geeft inzicht in wat er in de komende jaren aan problematiek rond de kerkgebouwen kan ontstaan en vormt daarmee een basis voor een gemeentelijke visie op de toekomstige rol en betekenis van de kerkgebouwen in de stad. Hiermee kan een gemeente anticiperen op toekomstige problemen bij kerkgebouwen, in samenwerking met de kerkeigenaren en met gedeelde waarden en belangen. Daarmee kan worden voorkomen dat te laat en reactief gehandeld moet worden op het moment dat een probleem zich onaangekondigd voordoet bij een kerk. Een kerkenvisie is gericht op het behoud van waardevol geachte kerkgebouwen en het bieden van perspectief bij een transformatie zoals bijvoorbeeld toekomstige verandering van gebruik, verandering van eigenaar of bij bouwkundige aanpassingen.

Dit vraagt van de gemeente en de kerkeigenaren dat zij, met andere partijen in de stad (erfgoedorganisaties, burgerorganisaties, het culturele en het toeristische veld) een visie opstellen met een toekomstperspectief voor het religieus erfgoed in de stad. Om verschillende redenen zullen daarin keuzes gemaakt moeten worden. Mogelijke opties komen in deze kerkenvisie aan de orde.

Gemeente en kerkeigenaren nemen in de kerkenvisie ook inhoudelijke en procesmatige afspraken op over hoe te handelen als een kerkeigenaar de lasten van een gebouw niet meer kan opbrengen en een transformatie noodzakelijk blijkt. Uitgangspunt in de kerkenvisie is dat het initiatief om zo'n veranderingsproces te starten altijd ligt bij de kerkeigenaar.

Een kerkenvisie voor Culemborg

De gemeente heeft bij de opstelling van deze kerkenvisie nauw samengewerkt met de kerkeigenaren van de binnenstadskerken, om zo tot een gezamenlijk gedragen kerkenvisie te komen. De gemeente ziet dit als een gezamenlijke verantwoordelijkheid van kerkeigenaren en gemeente. De gemeente stelt zich daarbij ten doel de monumentale kerkgebouwen in de binnenstad te behouden voor de stad, eventueel in verantwoord aangepaste vorm. Op gemeentelijk niveau is er een samenhang met andere beleidsterreinen, zoals de omgevingsvisie, het erfgoedbeleid, de cultuurvisie en de binnenstadvisie.

De kerkenvisie omvat alle kerkgebouwen binnen de gemeentegrens, voor zover deze oorspronkelijk zijn gebouwd als gebedshuis en nu nog steeds een religieuze functie kennen als kerk, moskee of Koninkrijkszaal.



In Culemborg gaat het om 11 gebouwen. Eén oorspronkelijk religieus gebouw, de kapel van het kleinseminarie, heeft in het verleden reeds een woonfunctie gekregen, en valt buiten de kerkenvisie. Ook vier gebouwen die nu (deels) religieus worden gebruikt maar oorspronkelijk voor een andere functie zijn gebouwd (waaronder enkele scholen) vallen buiten de kerkenvisie. Dit betekent overigens niet dat de betreffende geloofsgemeenschappen geen rol kunnen spelen bij de toekomstige ontwikkelingen rond de kerkgebouwen.

Kerkenvisie als overlegplatform

Belangrijk is dat de kerkenvisie ook een overlegplatform vormt voor gemeente en kerkeigenaren. Met de start van de werkgroep in 2019 is er een intensieve en unieke samenwerking van de gemeente en de eigenaren van de vijf monumentale binnenstadskerken tot stand gekomen. Deze samenwerking zal ook na de afronding van deze nota kerkenvisie in stand blijven.

Inhoud van de nota

De kerkenvisie start met een overzicht van het proces en de manier waarop we met elkaar hebben gewerkt. Vervolgens kijken we naar de beleidsvisies van het gemeentebestuur op de ontwikkeling van de stad (stadsvisie, binnenstadvisie, cultuurvisie) en hoe deze zich verhouden tot de kerkgebouwen.

Daarna wordt het Culemborgse kerkenlandschap in beeld gebracht. We schetsen de rol en de betekenis van de kerken in Culemborg en we komen tot een categorisering en waardering van de kerkgebouwen.

We beschrijven de methodiek hoe te komen tot toekomstige ontwikkeling (transformatie) van kerkgebouwen, van het huidig religieus gebruik naar een mogelijk ander gebruik. Voor de vijf binnenstadskerken vergelijken we de toekomstperspectieven van de kerkeigenaren met deze methodiek.

We sluiten af met de plaats van de kerken in de beleidsontwikkeling van de gemeente en de afspraken tussen gemeente en de binnenstadskerken.

2. DE KERKENVISIE IN CULEMBORG:
SAMENWERKING TUSSEN GEMEENTE EN KERKEIGENAREN

Samenwerking tussen gemeente en kerkeigenaren

De breed aanvaarde motie van de Culemborgse gemeenteraad 'Toekomst religieus cultureel erfgoed' van 18 april 2019 draagt het college op om een decentralisatie-uitkering aan te vragen bij het ministerie van OCW om samen met kerkeigenaren, burger- en erfgoedorganisaties een duurzame toekomstvisie te ontwikkelen voor het religieus cultureel erfgoed binnen de gemeente.

In dezelfde periode is door de eigenaren van enkele binnenstadskerken contact gezocht met de gemeente om gezamenlijk het toekomstperspectief voor hun kerkgebouwen te bespreken. Voor die binnenstadskerken is het onzeker of ze in de toekomst nog allemaal religieus gebruikt zullen worden. Teruglopend kerkbezoek en dalende inkomsten voor de kerkeigenaren leiden er in een aantal gevallen toe dat zij de stijgende kosten voor het beheer van de gebouwen niet langer zelfstandig kunnen dragen. Leegstand lijkt voor sommige kerkgebouwen een reëel toekomstperspectief, tenzij er nieuw perspectief wordt geboden.

In vervolg op de motie heeft de wethouder met de portefeuille cultureel erfgoed in april 2019 de werkgroep kerkenvisie ingesteld met daarin vertegenwoordigers van de eigenaren van de vijf binnenstadskerken en van de gemeente. De beleidsadviseur cultureel erfgoed van de gemeente heeft het voorzitterschap en de coördinatie van de werkgroep ingevuld. De gemeente heeft hiermee de regierol op zich genomen, zoals ook geadviseerd in het beleid van het Rijk. De gemeente onderstreept hiermee ook haar commitment aan het proces en de uitkomsten van de kerkenvisie zoals die in deze nota zijn vastgelegd. Tegelijkertijd is er een intensieve en unieke samenwerking tussen de gemeente en de eigenaren van de vijf monumentale binnenstadskerken op gang gebracht.

Het college van B&W hecht veel waarde aan het behoud van het religieus erfgoed voor de stad. Deze waardering en het belang ervan is breed geformuleerd in de startnotitie:

- Het gaat om belangwekkend religieus cultureel erfgoed, dat niet alleen onderdak biedt aan geloofsgemeenschappen maar ook aan culturele evenementen, concerten, manifestaties en tentoonstellingen;
- dat door zijn podiumfunctie een belangrijk onderdeel vormt van de culturele infrastructuur van Culemborg;
- dat de materiële neerslag vormt van vele eeuwen religie en geloofsovertuigingen en daarmee een wezenlijk bestanddeel vormt van de cultuurhistorische waarden die Culemborg rijk is, en de godsdienstgeschiedenis in het bijzonder;
- dat daarmee ook onderdeel uitmaakt van de identiteit van Culemborg;
- dat beeldbepalend is voor de historische binnenstad, in zijn interieurs een schat aan monumentaal (on) roerend cultureel erfgoed herbergt en daarmee in hoge mate bijdraagt aan de aantrekkelijkheid van de binnenstad voor inwoners en toeristen;
- dat daarmee niet alleen een economisch belang vertegenwoordigt, maar ook een bijdrage levert aan de gewenste profilering van Culemborg en zijn historische binnenstad in het bijzonder;
- dat door zijn sociaal-maatschappelijke instellingen en functies een grote rol speelt waar het gaat om de leefbaarheid, gemeenschapszin en sociale cohesie van de stad.

Gedurende de gehele periode vanaf mei 2019 tot aan de oplevering van de kerkenvisie hebben gemeente en kerkeigenaren in een open sfeer en constructief met elkaar samengewerkt. Vanaf de zomer van 2020 is externe expertise ingehuurd van KAAder kerkadvies, een bureau dat veel ervaring heeft in de begeleiding van gemeenten en kerken bij het opstellen van een kerkenvisie. Dit bureau is ook procesbegeleider geweest voor de Pilot Kerkenvisies van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en bij de opstelling van de handreiking ´Bouwstenen voor een Kerkenvisie´ van de Rijksdienst.





De primaire focus van de werkgroep heeft - conform de opdracht vanuit de raad - gelegen op de vijf monumentale binnenstadskerken.

Overleg met andere kerkgenootschappen en andere partijen in de stad

Tijdens het proces van totstandkoming van de kerkenvisie heeft de werkgroep ook contact gezocht met de overige kerken en andere partijen in de stad om over de kerkenvisie van gedachten te wisselen.
In het najaar van 2019 is er een informatieve bijeenkomst geweest voor de overige kerken en de Raad van Kerken. De opkomst vanuit de kerken was helaas beperkt.
In september 2020 heeft de werkgroep een tweede bredere bijeenkomst georganiseerd, dit keer voor alle kerken en een aantal andere, op dit onderwerp betrokken Culemborgse partijen, om wederom gezamenlijk van gedachten te wisselen over de kerkenvisie. Het gesprek was vooral bedoeld om de problematiek van de monumentale binnenstadskerken breder onder de aandacht te brengen en om reacties te horen. De gemeente wil een breed draagvlak creëren voor zowel de instandhouding van het religieuze erfgoed als voor het multifunctioneel en breder gebruik ervan.

Bij deze tweede bijeenkomst waren vertegenwoordigers aanwezig van onder meer diverse geloofsgemeenschappen, de Stichting Elisabeth Weeshuis, het historisch genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden, culturele organisaties als Stichting Theater De Fransche School, Stichting De Gelderlandfabriek en De Roos van Culemborg, diverse maatschappelijke organisaties zoals Verenigde Ondernemers Culemborg, ELK Welzijn en enkele uitvaartondernemingen.

Tijdens deze bijeenkomst werden als belangrijke waarden van de kerkgebouwen genoemd: de verbinding met de historie van de stad, een plaats voor ontmoeting en het religieuze karakter van het gebouw:

- de oude kerkgebouwen zijn deels dragers van de historische verhalen van de stad.
- de kerken zijn plaatsen waar mensen elkaar tegenkomen en elkaar spreken. Ontmoeting is essentieel in de geschiedenis van de kerken: ontmoeting met God, met anderen, met jezelf.
- een kerkgebouw is een eeuwenoudreligieus gebouw, Het is een ruimte met stilte; je ervaart dat direct als je binnenkomt. Die ruimte en stilte geven rust.
- de kerkgebouwen zijn letterlijk beeldbepalend.

Over de toekomstscenario's van de kerkgebouwen werd opgemerkt dat sloop van een monumentaal kerkgebouw niet aan de orde mag zijn. Verkoop van een kerk betekent vaak dat deze daarmee niet meer van 'ons' is: het is dan geen publiek toegankelijke ruimte meer. De Culemborgse gemeenschap is de kerk dan 'kwijt' als publiek toegankelijk gebouw (zie de Kapel). Geconstateerd is dat besluiten over de toekomst van de kerkgebouwen een zorgvuldig proces vereisen, met brede afweging van de relevante waarden.

Over de Grote of Barbarkerk werd opgemerkt dat dit grootste en oudste kerkgebouw in de stad behouden moet blijven met (ook) een religieuze functie. Het religieuze karakter mag niet verloren gaan.
Gevraagd werd o.a. of er voldoende financiële creativiteit in de stad is om de kerkgebouwen te behouden, hoe de gemeente die financiële creativiteit kan mobiliseren en hoe de gemeente de transformaties procesmatig gaat aanpakken. .

Gesprek met de raadsleden

In een vergadering van de werkgroep kerkenvisie met een zevental raadsleden in november 2020 is gesproken over de ontwikkelingsmogelijkheden van de monumentale kerken. Daarbij kwamen onder meer aan de orde de mogelijkheden voor kruisbestuiving met andere gebouwen en culturele instellingen zoals bijvoorbeeld De Roos van Culemborg en de eventuele concurrentie van de kerken met bijvoorbeeld theater De Fransche School en De Gelderlandfabriek, als plaatsen voor culturele activiteiten. Ook werd uitgesproken dat sloop van de kerken in de binnenstad niet bespreekbaar is.



“Het college van B&W hecht veel waarde aan het behoud van het religieus erfgoed voor de stad. Deze waardering en het belang ervan zijn breed geformuleerd.

3. RELATIE KERKENVISIE MET ANDERE BELEIDSVELDEN VAN DE GEMEENTE

3.1 Beleidsvelden

Met de kerkenvisie willen we niet een op zichzelf staand nieuw beleidsveld ontwikkelen maar juist zorgen dat de rol en betekenis van de (monumentale) kerken worden meegenomen bij de toekomstige (beleids-)ontwikkelingen in de stad. Daarom hebben we gezocht naar verbinding van de kerkenvisie met bestaande visies en beleid. De belangrijkste beleidsplannen waarmee de kerkenvisie een relatie heeft worden hier genoemd.

- **Rijk verleden. Sterke toekomst. Cultuurhistorisch beleid voor Culemborg 2006 tot 2010.** Dit document, opgesteld door de gemeente Culemborg en het Geldersch Genootschap, pleit voor integratie van de stedelijke cultuurhistorie in de diverse beleidsvelden van de gemeente. Centraal motto van de nota is: behoud door ontwikkeling, waarbij de opdracht vanuit cultuurhistorisch perspectief is het voortdurend zoeken naar een goede balans tussen behoud van waarden enerzijds en nieuwe functies en aanpassingen anderzijds.

- **Visie kunst en cultuur in Culemborg, 2014.** Hier wordt gezocht naar verbindingen op het gebied van kunst en cultuur met als doel een intensievere samenwerking tussen organisaties en verenigingen, naast het versterken, behouden en verbeteren van het culturele aanbod. Doel is tevens om een breder publiek te laten deelnemen aan een grote verscheidenheid aan culturele activiteiten.

- **Binnenstadvisie Culemborg, december 2015.** Hierin staat dat de binnenstad aantrekkelijker en levendiger moet worden voor de bewoners van de (binnen-)stad en toeristen. Genoemde maatregelen: een gastvrij en actief koopcentrum, met gezellige horeca en veel activiteiten, en een gevarieerd aanbod van kunst en cultuur. Kunst en cultuur dragen bij aan de levendigheid van de binnenstad en vormen een trekpleister voor toeristen.

- **Stadsvisie Culemborg - Culemborg stroomt, januari 2019.** Deze nota bevat interessante analyselijnen vanuit het verleden naar de toekomst van de stad en geeft een beeld van wat als typerende eigenschappen van Culemborg worden beschouwd. De nota is bedoeld als een opmaat voor een stadsvisie.









- **Cultuurvisie Culemborg, oktober 2020.** Dit is een vervolg op de cultuurnota uit 2014. Kern is dat iedereen actief of passief moet kunnen deelnemen aan het culturele leven in Culemborg. Cultuur wordt ingezet om bij te dragen aan de identiteit van de stad voor haar inwoners, bezoekers, ondernemers en de regio. Met een goede mix van culturele voorzieningen, activiteiten en evenementen willen we de aantrekkelijkheid van onze gemeente vergroten voor inwoners, bezoekers en bedrijven.
  Hiervoor is ook een goede basisinfrastructuur nodig; dat betreft o.a. de fysieke plekken om cultuur te beleven.

3.2 Wat is Culemborg, wat wil Culemborg?

Culemborg is een kleine stad, met een mooie historische binnenstad en een karakteristiek silhouet in de aantrekkelijke groene omgeving van het rivierenlandschap.
De stad is fijn van schaal en maat, overzichtelijk, open, toegankelijk en gezellig. De bevolking is divers. Meerdere culturen, sociaal-maatschappelijke groepen en migranten leven hier naast elkaar. In de geschiedenis van Culemborg was er lang een Joodse gemeenschap, er zijn Molukse, Turkse en Marokkaanse gemeenschappen, naast de 'import' uit alle streken van Nederland.

Culemborg wil de stad aantrekkelijker en levendiger maken, vooral de binnenstad, met een breder en groter aanbod aan voorzieningen en winkels. Daarnaast wil Culemborg meer bezoekers trekken door in te zetten op recreatie en toerisme. Ook wil de stad meer creatieve experimenten, kunst en cultuur verbinden, en evenementen voor een breed publiek. Er moet meer aandacht komen voor de historie. de historische gebouwen en de openbare ruimte van de stad. Samenvattend motto anno 2021 is Story en Shop.

3.3 De rol van de kerken

De kerken en de gemeente willen de huidige rol en betekenis van de kerkgebouwen voor de aantrekkelijkheid van de stad verder vergroten. De kerken zijn belangrijke plaatsen voor samenkomst en ontmoeting, plaatsen voor diverse uitingen van kunst en cultuur en religieuze beleving (vieringen, maar ook plekken van stilte, bezinning en zingeving). De kerken zijn ook belangrijk cultureel erfgoed en (potentiële) toeristische trekpleisters vanwege hun historie, architectuur en interieur.









Om die grotere rol en betekenis te kunnen invullen is het van belang dat de kerkgebouwen meer toegankelijk worden en de openingstijden worden verruimd, zeker in het toeristenseizoen. Elementen die dit zouden kunnen versterken zijn bijvoorbeeld de mogelijkheid om de toren van de Grote of Barbarakerk te beklimmmen of het carillon in de Vierkante Toren veel beter dan nu benutten voor een aantrekkelijke sfeer en het verlevendigen van de binnenstad. Dit alles vraagt om de inzet van veel Culemborgse vrijwilligers.

Daarnaast maken de kerkgebouwen deel uit van de geschiedenis van de stad. De kerken kunnen hun verhaal en daarmee ook het verhaal van de stad meer gaan vertellen. Dat maakt de gebouwen interessanter en het kan meer en andere mensen naar de stad trekken. De twee grote kerken zijn in hoge mate beeldbepalend voor het stadssilhouet van Culemborg.

Tegen deze achtergrond willen gemeente en kerkeigenaren kijken naar de toekomstperspectieven van de kerkgebouwen. Geconcludeerd is dat de kerkgebouwen tot op heden niet specifiek onderdeel uitmaken van het gemeentelijke beleid. Toch zijn de kerkgebouwen zeker van betekenis voor de stad en die betekenis kan groter worden. De kerkgebouwen kunnen een grote rol spelen in de verdere profilering van de stad. Daarom zullen de kerkgebouwen in de toekomst een integraler onderdeel gaan uitmaken van relevant gemeentelijk beleid.

> *“De Culemborgse kerkgebouwen zijn zeker van betekenis voor de stad en die betekenis kan groter worden.*



4. HET KERKENLANDSCHAP VAN CULEMBORG

De kerkenvisie is een visie op de ontwikkeling van kerkgebouwen die momenteel allemaal eigendom zijn van een geloofsgemeenschap. De kerkenvisie gaat niet over de ontwikkeling van die geloofsgemeenschappen zelf, alleen over de gebouwen. Wel is er uiteraard sprake van relaties tussen de ontwikkelingen binnen de geloofsgemeenschappen en hun gebouwen.



Kerken

Monumentaal
1. Grote- of Barbarakerk (PKN)
2. St. Barbara en Antoniuskerk (OKK)
3. Evangelisch Lutherse Kerk
4. Nederlands Gereformeerde Kerk 'Synagoge'
5. St. Barbarakerk (RK)

Met kerkgebouw
6. Molukse kerk
7. Open Hof (PKN)
8. De Koninkrijkszaal (JG)
9. Filadelfia kerk
10. De Ark (CGK)
11. Imami Azam moskee

Zonder kerkgebouw
A. Taqwa Moskee
B. Evangelische Gemeente Ichthus
C. Gemeente De Schuilplaats
D. Pinkstergemeente Tikvah

Herbestemd
I. Kapel kleinseminarie







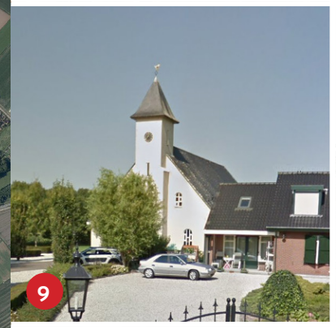


























Geloofsgemeenschappen

Culemborg kent een breed spectrum van geloofsgemeenschappen. Sommige daarvan hebben al een lange historie in Culemborg (vanaf de 14e - 18e eeuw): de Rooms-Katholieke parochie, de Evangelisch-Lutherse gemeente, de Protestantse gemeente en de Oud-Katholieke parochie. De Joodse gemeenschap (Synagoge) had ook een lange traditie in Culemborg, maar is na de Tweede Wereldoorlog niet meer teruggekeerd in de stad.

Ook zijn er enkele jongere geloofsgemeenschappen (19e - 20e eeuw) die de beschikking hebben over een eigen kerkgebouw: de Christelijk Gereformeerde kerk, de Nederlands Gereformeerde kerk (in de voormalige synagoge), drie Molukse geloofsgemeenschappen, de Jehovah's getuigen, de Turkse moskeevereniging Imami-Azam, de Marokkaanse Taqwa moskee en de Filadelfia gemeente (het Witte Kerkje).

Daarnaast telt Culemborg nog drie geloofsgemeenschappen zonder eigen gebouw: Gemeente de Schuilplaats (volle evangelie gemeente), de Ichthus-gemeente en de Pinkstergemeente Tikvah.

Dit brede spectrum van geloofsgemeenschappen weerspiegelt ook de grote diversiteit aan mensen en groeperingen die zich in de loop van de geschiedenis vanuit alle windstreken in de stad gevestigd hebben: de Joodse gemeenschap, de Molukse gemeenschap en meer recent de Turkse en de Marokkaanse gemeenschap. En natuurlijk vroeger en ook nu nog altijd: mensen uit heel Nederland. Dit heeft niet alleen betekenis voor de stad, maar ook voor de regio.

Kerkgebouwen in de binnenstad

De grootste concentratie van kerkgebouwen bevindt zich in de historische binnenstad. Deze vijf kerken zijn ook allemaal rijksmonumenten. Vier van deze gebouwen stammen uit de 19e eeuw. De Grote of Barbarakerk dateert van veel langer geleden: de kerk is gebouwd en een aantal keren vergroot in de loop van de 14e-16e eeuw. De Oud-Katholieke kerk en de Evangelisch-Lutherse kerk zijn gebouwd op of nabij locaties waar in vroeger tijden ook al kerkgebouwen stonden.
De vijf monumentale kerken zijn sterk met de stad verweven en maken deel uit van de ruimtelijke, sociale en culturele structuur ervan. De rol en betekenis van deze gebouwen is in de loop van de jaren verbreed; ze worden nu - naast religieus - ook voor culturele en sociaal-maatschappelijke activiteiten gebruikt.

De kerkgebouwen in de binnenstad vertellen over de geschiedenis van de kerken, vaak in samenhang met de geschiedenis van Nederland. Denk hierbij aan bijvoorbeeld de opkomst van het Calvinisme, de Reformatie, de Beeldenstorm, de vrijheid van godsdienst, de scheiding van kerk en staat en de Tweede Wereldoorlog. Deze aspecten zijn afleesbaar aan de historische Culemborgse kerkgebouwen.

Religieuze gebouwen in Culemborg



Ook het specifiek cultuurhistorische verhaal van Culemborg wordt door de kerken verteld. Zo is bijvoorbeeld de Grote of Barbarakerk nauw verbonden met Vrouwe Elisabeth, de St. Barbarakerk met de katholieke enclave 'de papenhoek in de stad' en de Lutherse kerk met de Lutherse prediking op het kasteel.

De twee grootste kerken van de binnenstad zijn beeldbepalend voor de stad. Zij torenen letterlijk uit boven de overige bebouwing en maken onderdeel uit van het silhouet van Culemborg, een belangrijk aspect van het beschermde stadsgezicht.

In de binnenstad is ook de Marokkaanse Taqwa moskee gevestigd in een voormalig schoolgebouw aan de Ridderstraat. Ook in de binnenstad is de Pinkstergemeente Tikvah gevestigd, in een ruimte boven een winkel.

Kerkgebouwen in de buitenwijken

Qua kerkgebouwen is er sprake van een vrij scherpe scheidslijn tussen de binnenstad en daarbuiten. Buiten de binnenstad liggen de overige zes kerkgebouwen verspreid over verschillende woonwijken. De meeste van deze gebouwen zijn opgenomen in een voorzieningenstrip binnen de desbetreffende wijk. Deze wijken en kerkgebouwen zijn allemaal naoorlogs. De kerkgebouwen hebben geen beschermde of monumentale status. Deze zes kerkgebouwen zijn ruimtelijk veel minder sterk met de stad verweven en maken slechts ten dele deel uit van de ruimtelijke, sociale en culturele structuur ervan.

Voormalige kerkgebouwen

In de binnenstad staat ook de voormalige kapel van het kleinseminarie, die oorspronkelijk als gebedshuis is gebouwd (1899, Ridderstraat). Inmiddels heeft dit gebouw een woonfunctie. Aan de Ridderstraat staat ook het voormalig kerkgebouw van de Christelijk Gereformeerde kerk uit 1868. Dit gebouw is niet oorspronkelijk als gebedshuis gebouwd, en inmiddels ook niet meer als gebedshuis in gebruik.

Culemborg heeft nog veel meer kerken, kloosters en kapellen gekend. Die zijn vrijwel allemaal verdwenen. Nog wel bestaat de kapel van het Elisabeth Weeshuis en een restant (bouwsporen) van de kapel van het Jerusalemklooster in de achtergevel van Zandstraat 23. Ook het voormalige refugiehuis van de Norbertijnerabdij van Mariënwaard aan de Herenstraat 31 is te beschouwen als religieus erfgoed.

		Kerkgebouw/gebouw	Bouwjaar	Geloofsgemeenschap
Monumentale kerkgebouwen	1	Protestantse Grote of Barbarakerk	14e-16e eeuw	Protestantse gemeente
	2	Oud-Katholieke kerk van de HH Barbara en Antonius-Abt.	1836	Oud-katholieke parochie
	3	Evangelische Lutherse kerk	1839	Evangelische Lutherse gemeente
	4	Nederlands Gereformeerde kerk (voormalige synagoge)	1868	Nederlands Gereformeerde kerk
	5	Rooms-katholieke St Barbarakerk	1886	Rooms-katholieke Suitbertus parochie
Overige kerkgebouwen	6	Molukse kerk	1965	▪ Molukse protestantse kerk ▪ Molukse protestantse kerk mrt 53 ▪ Molukse evangelische gemeente
	7	Open Hof	1973	Protestantse gemeente
	8	Koninkrijkszaal	Begin jaren 90	Jehovah's Getuigen
	9	Filadelfia kerk	1995	Filadelfia gemeente
	10	De Ark	2007	Christelijk Gereformeerde kerk
	11	Turkse Moskee	2011	Turkse moskeevereniging Imami-Azam
Overige gebouwen	12	School Ridderstraat		Islamitische Gemeenschap (Taqwa moskee)
	13	Koningin Wilhemina College		De Schuilplaats
	14	Julianaschool		Evangelische gemeente Ichthus
	15	Ruimte boven een winkelpand		Pinkstergemeente Tikvah











5. BESCHRIJVING VAN DE KERKGEBOUWEN

In dit hoofdstuk worden de kerkgebouwen kort beschreven. Voor uitgebreidere informatie verwijzen wij naar externe documentatie. Onderstaande beschrijving is bedoeld om een eerste indruk te geven en nodigt uit tot verder informeren en onderzoeken, zodra dat gewenst is. Eerst komen de vijf monumentale binnenstadskerken aan de orde in volgorde van ouderdom, en daarna de overige kerkgebouwen in volgorde van ouderdom.

5.1 Grote of Barbarakerk, 14e – 16e eeuw, Grote Kerkstraat

Kerkgebouw

De kerk (rijksmonument) is gebouwd in de 14e-16e eeuw, als laat-gotische kruisbasiliek. De kerk is het grootste monument van de stad en behoort samen met het stadhuis, de Binnenpoort, de stadgrachten en de restanten van de stadsmuur tot de oudste monumenten. De kerk is cultuurhistorisch zeer waardevol. Zo geeft zij o.a uitdrukking aan de hoogtijdagen van Culemborg en Vrouwe Elisabeth.
De capaciteit van de kerkzaal is 600 mensen (volgens vergunning van de brandweer), de feitelijke fysieke capaciteit is aanzienlijk groter. De voorzieningen zijn beperkt: een kleine keuken met beperkte faciliteiten, toiletten. De bouwtechnische staat is goed.

Kerkeigenaar

De Protestantse gemeente is eigenaar van de Grote of Barbarakerk. De toren van de kerk met het carillon is eigendom van de gemeente Culemborg. Behalve van de Grote of Barbarakerk is de Protestantse gemeente ook eigenaar van het kerkgebouw De Open Hof.

Huidig gebruik

Religieus gebruik: de Protestantse gemeente gebruikt de kerk voor haar religieuze bijeenkomsten: vieringen op de zondagochtend (200-250 mensen) en op de zondagavonden regelmatig vespers en cantatevespers.
Overig gebruik: naast dit religieuze gebruik wordt de kerk verhuurd voor sociaal-maatschappelijke bijeenkomsten en culturele activiteiten (concerten, tentoonstellingen, evenementen, etc.).
Op zaterdagen in de zomer en tijdens Open Monumentendag is de kerk opengesteld.
De kerk heeft vier kleine zalen die hoofdzakelijk in gebruik zijn als kantoor en vergaderruimte.











5.2 Oud-Katholieke kerk van de HH Barbara en Antonius-Abt, 1836, Varkensmarkt

Kerkgebouw

De kerk is gebouwd in 1836 als neobarokke zaalkerk met neogotische ramen. De kerk is een rijksmonument. Als voormalige semi-schuilkerk die in de 19e eeuw een gezicht aan de Varkensmarkt kreeg, cultuurhistorisch zeer waardevol.

De kerkzaal biedt plaats aan 125 mensen. Daarnaast bevindt zich de voormalige sacristie (in gebruik voor tweedehands boekenverkoop).

Naast de sacristie (ook aan de Varkensmarkt) staat de monumentale pastorie met lange doorgang (in gebruik voor exposities) naar de grote pastorietuin met een tuinterras voor 30 mensen, een oud garnizoensgebouw voor koffie / thee na concerten of kerkdiensten en om te vergaderen tot 25 mensen. De tuin bevat nog elementen van de voormalige schuilkerk uit de 16e eeuw.

De voorzieningen zijn beperkt: koffie, catering op afroep. De bouwtechnische staat is redelijk.

Kerkeigenaar

De Oud-katholieke parochie is de kerkeigenaar. Na jaren van krimp is de gemeente de laatste vijf jaar weer gegroeid (85 parochianen, 42 meelevenden, 25 gastleden). Het vinden van vrijwilligers voor werkzaamheden wordt steeds moeilijker.

Huidig gebruik

Religieus gebruik: de wekelijkse vieringen worden bijgewoond door gemiddeld 25-30 mensen.
Overig gebruik: de kerk wordt veel verhuurd, onder andere aan Stadsklooster Culemborg, De Roos van Culemborg en voor o.a. kunstexposities, koorrepetities en vergaderingen.
De kerk is opengesteld op marktdagen en zaterdagen (in de zomer) en trekt veel locale bezoekers en toeristen. In de zomer is de monumentale pastorietuin met terras open voor bezoekers.

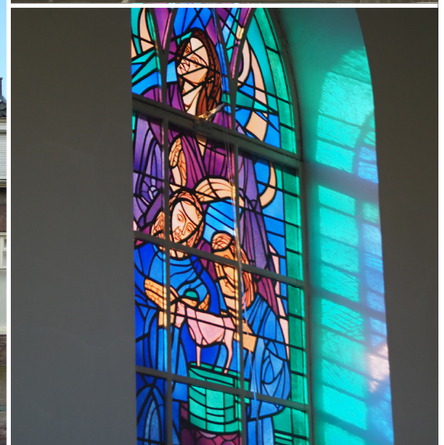












5.3 Evangelisch-Lutherse Kerk, 1839, Achterstraat

Kerkgebouw

De kerk (rijksmonument, Achterstraat 2) is gebouwd in 1839 als zaalkerk in neogotische stijl, met zadeldak en tongewelf, torentje met klokkenstoel en luidklokje (dat handmatig wordt geluid). Cultuurhistorisch gekoppeld aan het kasteel en het voormalige Pieters Gasthuis.

De ingang is in Empire stijl met Lutherse ornamenten (zwaan en Lutherrozen). Het gebouw is cultuurhistorisch zeer waardevol.

De kerkzaal met balkon (130 mensen) heeft een deels monumentale inrichting en een goede akoestiek.
Naast de kerkzaal zijn er op Achterstraat 4 een consistoriekamer en een vergaderruimte (12-18 mensen) met volledig ingerichte keuken, een binnenplaats met terras en op de bovenverdieping een appartement dat is verhuurd.
Vanaf de openbare weg zijn Achterstraat 2, Achterstraat 4 en de binnenplaats rechtstreeks en los van elkaar bereikbaar.

De voorzieningen: ruime keukenvoorziening, toiletten.
De bouwtechnische staat is goed. Kerk, orgel, de klokkentoren en het luidklokje zijn eind 20e eeuw gerestaureerd met subsidies van o.a. Rijk en gemeente. In 2020 is de klokkenstoel gerestaureerd.

Kerkeigenaar

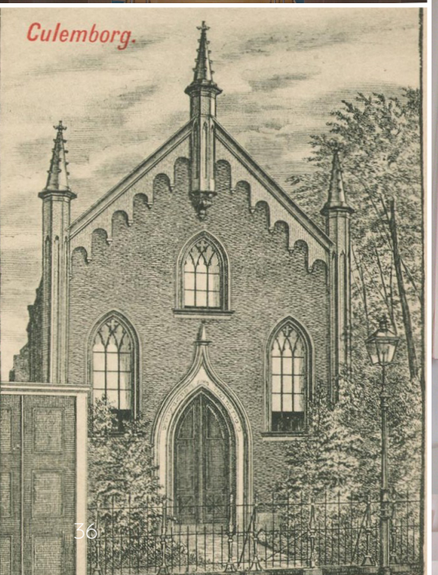
De Evangelisch-Lutherse gemeente is de kerkeigenaar.
Dit is een kleine geloofsgemeenschap met ongeveer 60 leden. Door onder andere vergrijzing krimpt deze geloofsgemeenschap. Ook het aantal vrijwilligers voor onderhoud en exploitatie van het kerkgebouw neemt af. De predikant wordt gedeeld met Tiel en Leerdam.

Huidig gebruik

Religieus gebruik door de Evangelisch-Lutherse gemeente: 10 vieringen per jaar, gemiddeld 10-15 mensen.
Overig gebruik: verhuur aan o.a. De Roos van Culemborg voor culturele activiteiten zoals concerten. Daarnaast lezingen, workshops, cursussen, vergaderingen, oefenruimte, trouwerijen, etc.











5.4 Nederlands Gereformeerde Kerk, ‘Synagoge’, 1868, Jodenkerkstraat

Kerkgebouw

De kerk (rijksmonument) is gebouwd in 1868 als een zaalkerk in neogotische stijl, naar ontwerp van Cornelis Sillevis. De kerk is cultuurhistorisch waardevol als voormalige synagoge. als herinnering aan de Joodse gemeenschap in Culemborg.

De capaciteit van de kerkzaal is 120 mensen. De kerkzaal is groot genoeg voor het gemiddeld aantal bezoekers van de zondagse vieringen.

De voorzieningen zijn beperkt: klein keukentje, toilet. De bouwtechnische staat is goed, na groot onderhoud een aantal jaren geleden.

Kerkeigenaar

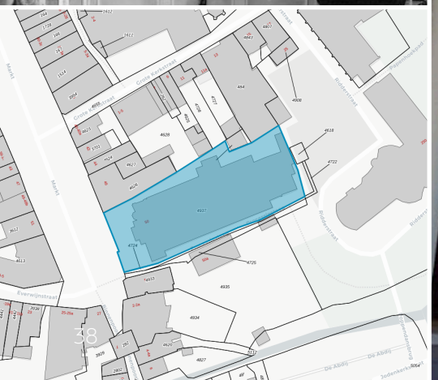
De Nederlands Gereformeerde kerk is de kerkeigenaar. Deze geloofsgemeenschap telt ongeveer 175 leden en is met relatief veel jonge gezinnen een vitale gemeente. De verwachting is dat dit in de toekomst ook zo zal blijven, mogelijk zelfs met een kleine groei.

Huidig gebruik

Religieus gebruik: de Nederlands Gereformeerde kerk gebruikt het gebouw wekelijks voor haar vieringen op zondagochtend. Deze vieringen worden door gemiddeld 80 gemeenteleden bezocht. Daarnaast zijn er ook zondagsavonds af en toe vieringen.
Overig gebruik: de kerk wordt veel verhuurd voor kleinschalige bijeenkomsten, vooral van culturele aard, onder andere van De Roos van Culemborg (exposities, kleine concerten, lezingen), en ook voor bv. koorrepetities.









5.5 Rooms-Katholieke St. Barbarakerk, 1886, Markt

Kerkgebouw

De kerk (rijksmonument) is gebouwd in 1886 als basilicale kerk in eclectische stijl. De kerk is cultuurhistorisch waardevol vanwege de verbinding met de papenhoek en als representant van de Rooms-katholieke bouwhausse aan het einde van de 19e eeuw.

De capaciteit van de kerk is 450 zitplaatsen
De voorzieningen zijn beperkt: er is alleen een kleine keuken.
De bouwtechnische staat is matig tot slecht; ingrijpende verbeteringen zijn nodig, het dak is toe aan algehele vernieuwing. De toren verkeert in goede staat.

Kerkeigenaar

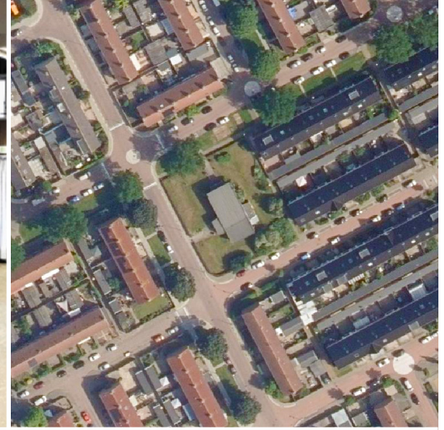
De Rooms-katholieke Suitbertus parochie is de kerkeigenaar. Door onder andere vergrijzing krimpt deze geloofsgemeenschap in hoog tempo. Ook het aantal vrijwilligers voor onderhoud en exploitatie van het kerkgebouw neemt af.

Huidig gebruik

Religieus gebruik: momenteel is het gemiddeld kerkbezoek 80-100 mensen per viering, dit aantal neemt af.
Overig gebruik: de kerk wordt niet of nauwelijks verhuurd voor andere activiteiten. Wel is de dagkapel aan de Markt elke dag geopend.







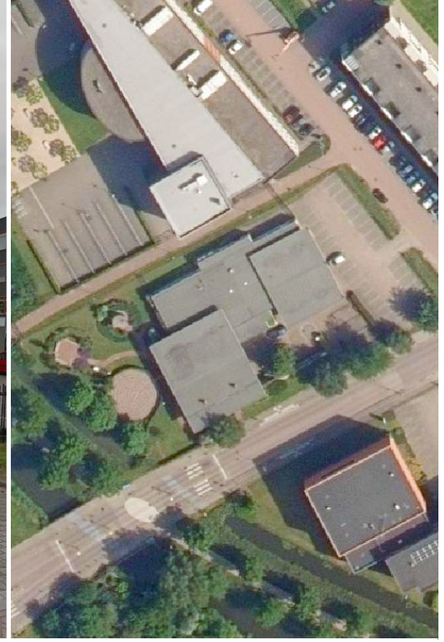


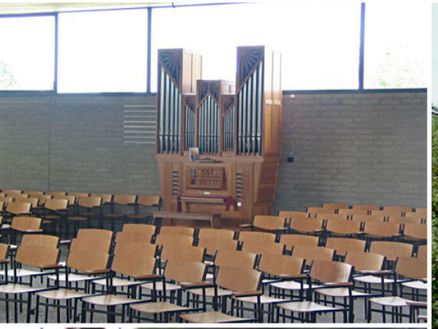
5.6 Molukse kerk, Molukse gemeente, 1965, Terweijdelaan

Het kerkgebouw is in het bezit van Kerk Voogdijraad en is in "bruikleen" van de drie Molukse kerkgenootschappen in Culemborg. De Molukse kerk is in gebruik bij de tweede en derde generatie Molukkers die in de vorige eeuw naar Nederland kwamen. De geschiedenis van de Molukse kerk op Terweijde is voor de Molukse Culemborgers van groot belang. De kerk heeft een belangrijke taak en functie en is niet weg te denken uit de samenleving. De kerk staat in de wijk Terweijde, op een ruim perceel in een woonwijk, net buiten het wijkcentrum. Deze locatie is door de gemeente in de jaren 60 van de vorige eeuw aan de Molukse gemeenschap beschikbaar gesteld. Vooral door het klokje aan de zijgevel is het gebouw herkenbaar als kerk. Het pand heeft één laag met een flauwe kap en heeft twee ingangen aan verschillende straten. De kerk heeft een religieuze functie en een sociaal-culturele functie voor de leden die voornamelijk in de wijk rond het kerkgebouw wonen. De kerk is daarmee van maatschappelijke betekenis voor deze gemeenschap en de stad. Helaas is er een behoorlijke onderhoudsachterstand.













5.7 Open Hof, Protestantse gemeente, 1973, Beethovenlaan

Het kerkgebouw Open Hof is, evenals de Grote of Barbarakerk, eigendom van de Protestantse gemeente. Het kerkgebouw was voorheen eigendom van de Gereformeerde Kerk, die in 2011 met de Hervormde gemeente is gefuseerd tot de Protestantse gemeente.

De kerk staat tussen hogere bebouwing in de directe omgeving: school- en appartementengebouwen. Het gebouw bestaat uit een hoog deel met de kerkzaal en een lager deel met kleinere zalen en voorzieningen. Het ontwerp vormt een samenhangend geheel met orthogonale vormen. Het pand is mede dankzij de luidklok aan de straatzijde herkenbaar als kerkgebouw. De kerk heeft primair een religieuze functie en wordt ook verhuurd voor verschillende sociaal-maatschappelijke activiteiten.



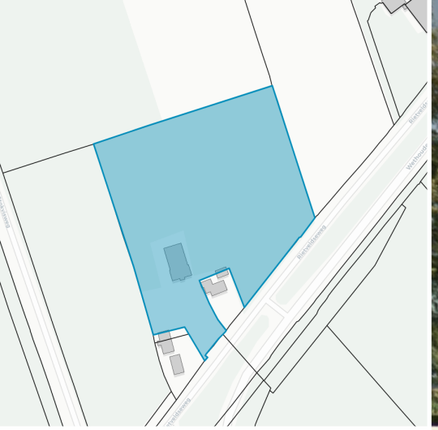




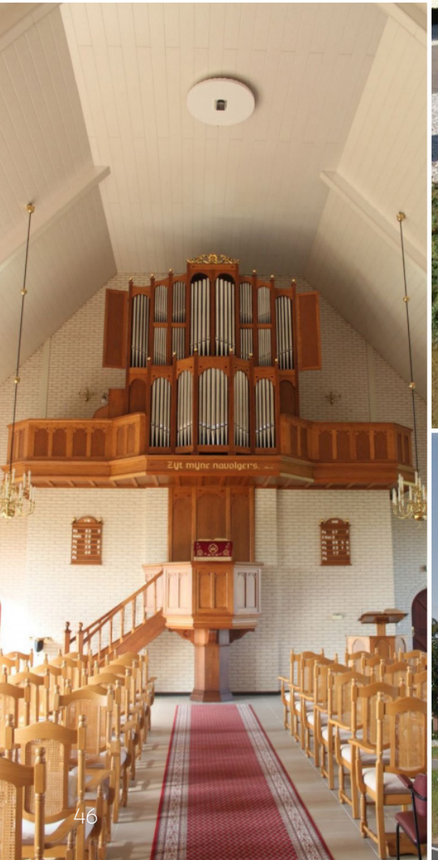


5.8 De Koninkrijkszaal, Jehovah's getuigen, begin jaren 90, Otto van Reesweg

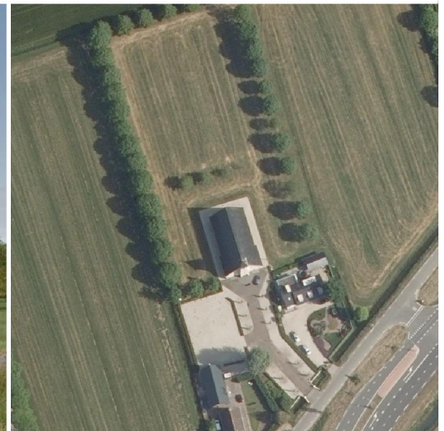
De Koninkrijkszaal is in bezit van en in gebruik bij de Jehovah's getuigen. Het gebouw staat aan de oostkant van de wijk Dijkzicht (Goilberdingen), direct aan de parallelweg langs de spoorlijn. Het lage gebouw maakt deel uit van een kleine strook met maatschappelijke voorzieningen aan de rand van de woonwijk. De herkenbaarheid als religieus gebouw is beperkt. Het pand is zowel aan de binnenkant als de buitenkant sober vormgeven. Het gebouw is nauwelijks georiënteerd of gericht ontworpen op de directe omgeving. De Koninkrijkszaal wordt gebruikt voor religieuze doeleinden.











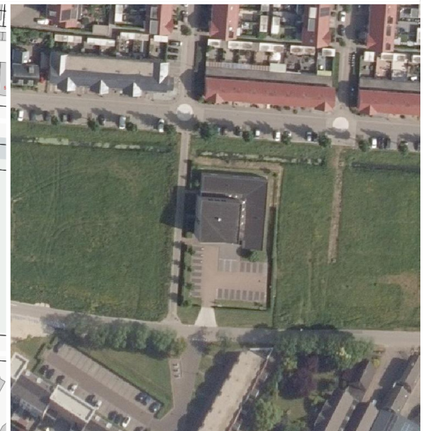
5.9 Filadelfia kerk (Witte Kerkje), 1995, Rietveldseweg

Deze kerk is gebouwd door en voor de Filadelfia gemeente. Deze gemeente is opgericht in 1933, als zelfstandige gemeente op Nederlands Hervormde grondslag. De kerk staat in het westelijk buitengebied van Culemborg, langs de uitvalsweg naar de autosnelweg. Het gebouw is door zijn vorm duidelijk herkenbaar als kerk. De kerk valt op door de atypische ligging voor een kerkgebouw en door de witte gevels en het klokkentorentje. Qua typologie is er sprake van een enkelvoudige zaalkerk. Het exterieur en het interieur zijn relatief sober. De kerk wordt gebruikt voor religieuze doeleinden.



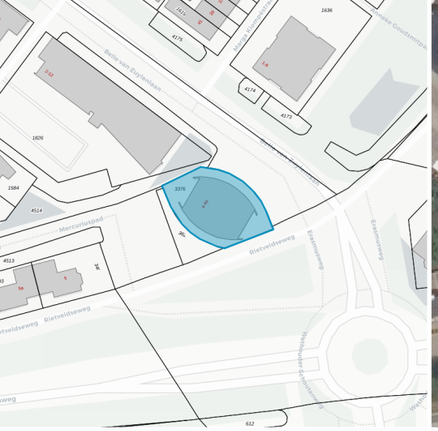


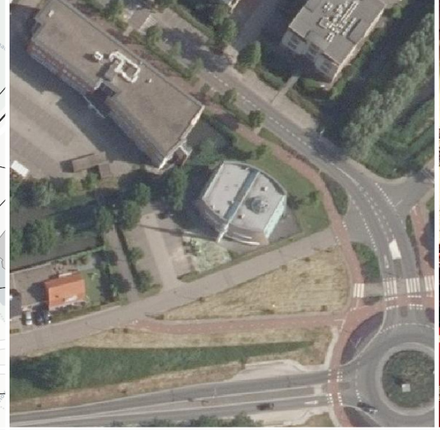


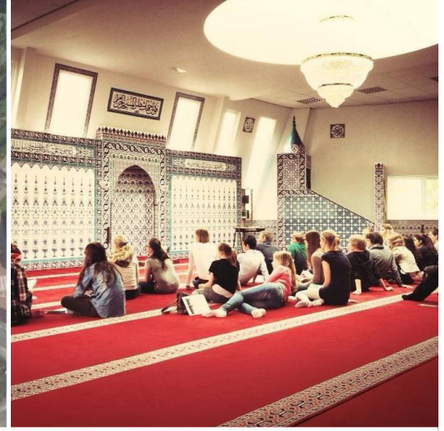


5.10 De Ark, Christelijke Gereformeerde kerk, 2007, Prijsseweg

Kerkgebouw De Ark is in bezit van en in gebruik bij de Christelijk Gereformeerde kerk. De geloofsgemeenschap dateert uit 1867. Tot 2007 werd gebruik gemaakt van een voormalig kerkgebouw aan de Ridderstraat (nu appartementen). Het nieuwe kerkgebouw aan de Prijsseweg maakt deel uit van een voorzieningenstrip in de wijk Parijsch, en staat momenteel relatief los in de omgeving, doordat de kavels aan weerszijden van het kerkgebouw nog moeten worden bebouwd. Het gebouw bestaat uit een hoger deel met de kerkzaal en een lager deel daaraan vast. Exterieur en interieur van de kerk zijn modern en relatief sober. De kerk wordt gebruikt voor religieuze doeleinden.











5.11 Imami Azam moskee, 2011, Rietveldseweg

Deze Turkse moskee is in 2011 gebouwd door de Turkse moskeevereniging Imami-Azam. Het gebouw heeft naast de gebedsruimte aparte ruimten voor multifunctioneel en maatschappelijk gebruik. De moskee staat aan belangrijke uitvalsweg, naast een rotonde, en vormt de kop van een voorzieningenstrip aan de rand van de wijk Hoge Prijs. Het gebouw is eigentijds vormgegeven en ingepast in de omgeving, en is duidelijk herkenbaar als moskee door de koepel en de losstaande minaret. De moskee heeft een religieuze, sociaal-maatschappelijke en culturele betekenis.

5.12 Vier geloofsgemeenschappen zonder kerkgebouw

Vier Culemborgse geloofsgemeenschappen houden hun bijeenkomsten in gebouwen die niet oorspronkelijk als kerk zijn gebouwd. Dit zijn:

Gemeente De Schuilplaats (volle evangelie gemeente, sinds 1980) die bijeenkomt in een schoolgebouw (KWC) en concrete nieuwbouwplannen heeft.

Evangelische gemeente Ichthus (sinds 2000) die ook bijeenkomt in een schoolgebouw (Julianaschool).

Pinkstergemeente Tikvah (sinds 2012) die bijeenkomt in een ruimte boven een winkel aan de Oude Vismarkt

De Marokkaanse Islamitische gemeenschap (Taqwa moskee, sinds 1982) die is gehuisvest in een voormalig schoolgebouw aan de Ridderstraat. De moskee heeft concrete nieuwbouwplannen.



“Culemborg kent een grote verscheidenheid aan geloofsgemeenschappen en kerkgebouwen.

6. ROL EN BETEKENIS VAN DE KERKGEBOUWEN IN DE BINNENSTAD

Culemborg is een mooie stad met een rijke (cultuur)historie en daardoor aantrekkelijk als woonstad en ook als toeristische bestemming. De winkelfunctie als aantrekkingskracht voor de binnenstad is de laatste jaren kleiner geworden, door externe factoren als de groei van online shopping en de concurrentie van steden als Utrecht en Den Bosch. Het stadscentrum zou toch het kloppend hart van de stad moeten blijven: de fysieke plek voor ontmoeting.

In het streven naar een levendige en aantrekkelijke binnenstad speelt het cultuuraanbod een belangrijke rol. Binnen dat cultuuraanbod nemen de monumentale binnenstadskerken in toenemende mate een eigen plek in. Deze gebouwen worden steeds vaker gebruikt voor culturele activiteiten (concerten, exposities, symposia, lezingen). Daarnaast organiseren de geloofsgemeenschappen ook zelf culturele activiteiten voor een breder publiek dan alleen de kerkleden. Ondanks deze activiteiten, vertellen de kerken slechts - op een enkele uitzondering na - ten dele het cultuurhistorische verhaal van Culemborg. Hier ligt een kans om de museale en educatieve waarde van de historische kerkgebouwen te vergroten en het (toeristisch) bezoek te vergroten. De kerkeigenaren willen hun gebouwen in de binnenstad meer openstellen voor inwoners en bezoekers, als plaatsen voor ontmoeting en als plekken voor bezinning en meditatie. Door deze menging van functies en kwaliteiten zijn de monumentale binnenstadskerken (in potentie) belangrijke trekpleisters voor zowel inwoners als bezoekers en toeristen.

De binnenstadskerken als cultureel erfgoed

De binnenstadskerken zijn belangrijk voor de leefbaarheid en de belevingswaarde van de binnenstad en Culemborg als geheel. Markant Culemborgs cultureel erfgoed dat interessante en belangrijke verhalen uit de geschiedenis van de stad vertelt, zoals ook in beeld gebracht tijdens het Culemborg 700-project Heilige Huisjes. Voorbeelden zijn de Grote of Barbarakerk met onder andere Vrouwe Elisabeth, Floris van Pallandt en de Beeldenstorm, de Lutherse kerk met de Reformatie, en de synagoge met de Joodse geschiedenis van de stad. Dit cultureel erfgoed kan onderdeel gemaakt worden van de profilering van de binnenstad: de rijke historie van de kerkgebouwen als interessante monumenten, elk met hun eigen verhaal. De (culturele) aantrekkelijkheid van de binnenstad is zowel van belang voor de Culemborgers als voor de toeristen die de stad bezoeken.

De binnenstadskerken als podium voor culturele activiteiten

De kerkgebouwen in de binnenstad vormen al jarenlang een podium voor uiteenlopende culturele activiteiten zoals concerten, exposities, evenementen als LekArt, en de 4 meiviering. Met de komst van De Roos van Culemborg zijn die culturele activiteiten nog verder gegroeid.
De geloofsgemeenschappen stellen hun kerkgebouwen graag open voor dit soort activiteiten, maar ook in toenemende mate voor cultuur-toerisme.

De kerken als leverancier van cultuur

De kerken bieden zelf ook activiteiten aan, op cultureel gebied maar ook op spiritueel gebied.
Zo wordt in de Grote of Barbarakerk jaarlijks een programma van cantatevespers aangeboden, met als hoogtepunten de uitvoering van de Johannes Passion en een Requiem, gratis toegankelijk voor iedereen en ook door vele niet-kerkelijk gebonden mensen bezocht. Andere voorbeelden zijn het jaarlijkse terugkerende Paasconcert van het Gregoriaans Koor Utrecht, het jaarlijkse Allerzielenconcert ‘Stabat Mater’ en de kerststallenexpositie (goed voor duizenden bezoekers) in de Oud-Katholieke kerk. Daarnaast zijn er de projecten en bijeenkomsten





van de Raad van Kerken, zoals in 2018 de expositie Heilige Huisjes en het jaarlijks toerustingsprogramma van onder meer lezingen en studiebijeenkomsten.

Sociale cohesie en verbinding

Daarnaast leveren de kerken een grote bijdrage aan de ook door de gemeente gewenste sociale cohesie en verbinding tussen de bewoners van de stad, veelal in samenwerking met de gemeente. De kerken dragen hieraan bij met pastorale en diaconale zorg en daarnaast met bijvoorbeeld Open Kerk, het Inloophuis, Schuldhulpmaatje en Jobhulp, schrijfacties voor Amnesty International en inzamelingen voor de Voedselgroep Culemborg. Ook zijn veel kerkleden actief als vrijwilliger in maatschappelijke organisaties. De sociale rol van de kerk in de samenleving is, als metgezel in moeilijke tijden, breed: de kerk fungeert soms als sociëteit (zie de opening van een aantal kerken op de dinsdagochtend voor inloop: de mensen komen onder meer ook voor de sociale contacten.)

Zingeving en ontmoeting

Last but not least kunnen de kerken een rol spelen op het gebied van zingeving en ontmoeting en als stilteplekken voor introspectie en bezinning. De kerken zien al een aantal jaren een toename van individualisering en secularisering. Het kerkbezoek neemt bij een aantal kerken af. Deze kerkelijke gemeenten vergrijzen door het ontbreken van jonge aanwas en de verminderde behoefte aan een kerkelijk verband. Er zijn ook kerken die groeien en een bruisend en actief kinder- en jongerenwerk hebben. Daarnaast zijn veel mensen, jongeren en ouderen, op zoek naar nieuwe vormen van bezieling, zingeving en ontmoeting, ook op zoek naar stilte en rust. De kerken zoeken naar manieren om in die behoefte te kunnen voorzien, zowel voor inwoners als toeristen. De dagkapel van de Rooms-katholieke St. Barbarakerk vervult hier een rol. Ook is er sinds 2019 het Stadsklooster in oprichting. Het Stadsklooster coördineert stilte-momenten in de en biedt o.a. gespreksgroepen over levensbeschouwing en zingeving aan.

> *“Binnen het cultuuraanbod nemen de monumentale binnenstadskerken in toenemende mate een eigen plek in.*



7. EEN EERSTE WAARDERINGSMETHODIEK

7.1 Eerste waarderingsmethodiek

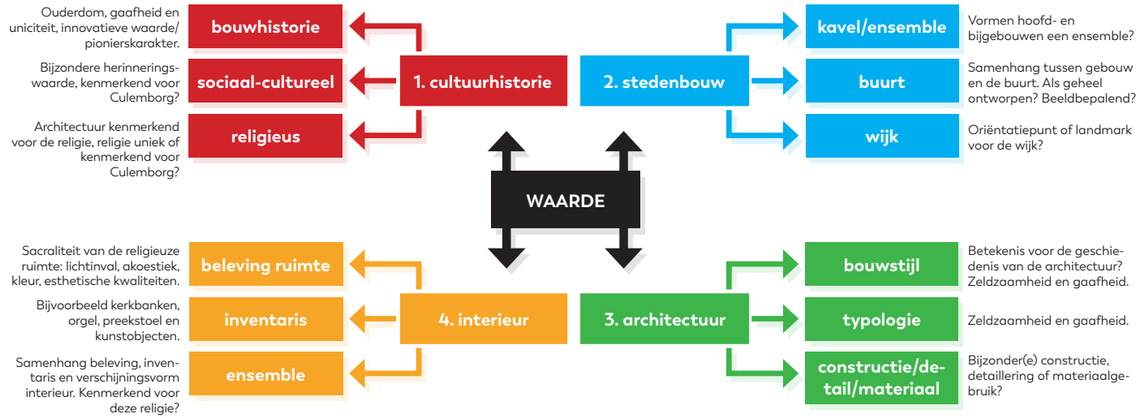
We bepalen in deze kerkenvisie de 'waarden' van de kerkgebouwen met behulp van een eerste waarderings-methodiek. Deze methodiek benoemt de waarden zo objectief mogelijk en geeft inzicht in de verschillende soorten waarden en de waardering van een kerkgebouw in verhouding tot andere kerkgebouwen. De methodiek geeft ook inzicht in de afwegingen die worden gemaakt. Deze waarderingsmethodiek is mede gebaseerd op de waarderingscriteria voor kerken van Herman Wesselink ('Een sterke toren in het midden der stad', H.E. Wesselink, proefschrift VU Amsterdam, juni 2018) en de gebruikelijke methodes voor (rijks-)monumentale gebouwen.

Deze waardering zorgt voor een zekere categorisering. Hierdoor ontstaat inzicht in de relevante waarden en de mate waarin deze aanwezig en van belang zijn. Juist omdat de waarden relatief ten opzichte van elkaar zijn, zijn ze niet onomstotelijk zwart of wit.

Bij een transformatie vormt deze globale waardering het eerste vertrekpunt. Deze waardering wordt bij een transformatie uitgewerkt door het opstellen van een bouwhistorische opname met waardenstelling en een transformatiekader. Er moet dan een onderbouwde relatie worden gelegd met de in deze kerkenvisie weergegeven waarden.

7.2 Vier waarderingsaspecten

In onderstaand schema is te zien welke vier waarderingscriteria worden gebruikt. Dit zijn de cultuurhistorische, stedenbouwkundige, architectonische en de interieuraspecten. Ieder waarderingscriterium bevat drie deelaspecten: deze geven enige indicatie van de aspecten die binnen de waarderingscriteria van belang zijn.



1. Cultuurhistorische aspecten

1a. Bouwhistorie

De mate waarin de bouwhistorie van het gebouw van waarde is. Het gaat hier vooral om de ouderdom van een gebouw in relatie tot de historische gelaagdheid ervan.

1b Sociaal cultureel

De mate waarin het kerkgebouw sociaal cultureel van belang is. De mate waarin er een bijzondere herinneringswaarde (verhaal) verbonden is aan het gebouw. En de mate waarin dit gebouw in sociaal-cultureel opzicht kenmerkend is voor de stad.





1c Religieus
De mate waarin de architectuur van het gebouw kenmerkend is voor de religie waarvoor het gebouwd is of de mate van uniciteit van deze religie. En de mate waarin deze religie kenmerkend is voor Culemborg.

2. Stedenbouwkundige aspecten

2a. Kavel/ensemble
De aanwezigheid van en de mate waarin hoofd- en bijgebouwen een ensemble vormen.

2b. Buurt
De mate van samenhang tussen het gebouw en de buurt waarin het in ligt. Zijn buurt en gebouw als geheel ontworpen en uit dezelfde periode of niet? Is de ligging beeldbepalend op buurtniveau?

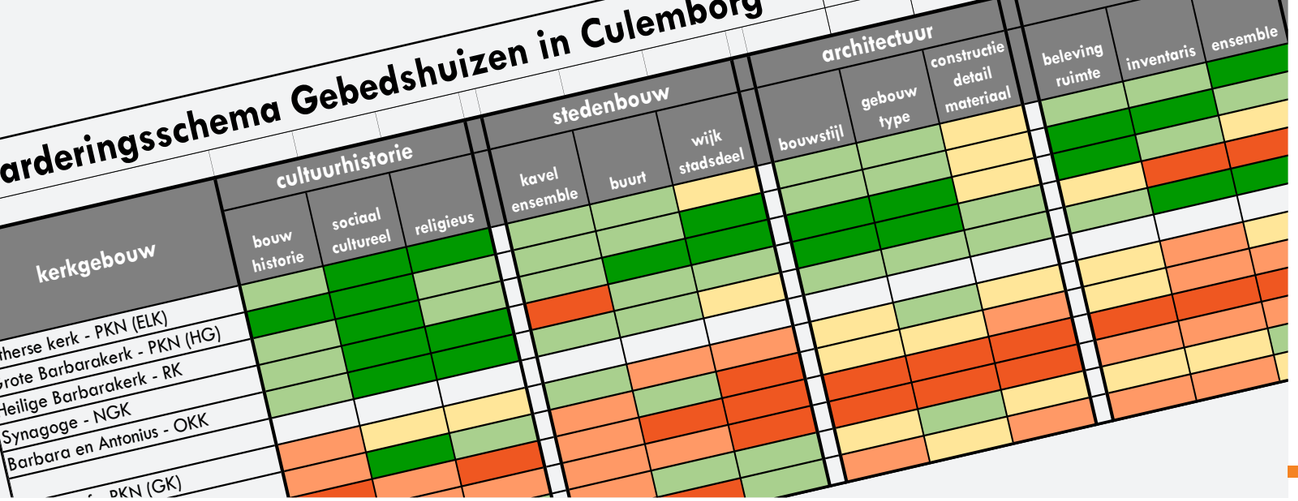
2c. Wijk/stadsdeel
De mate waarin de situering beeldbepalend is en het gebedshuis een oriëntatiepunt of landmark vormt in de wijk. Dit is dus op grotere schaal dan een buurt.

3. Architectonische aspecten

3a. Bouwstijl
De mate waarin het gebouw van betekenis en waarde is voor de geschiedenis van de architectuur, in hoeverre is het een uniek gebouw, en de mate van gaafheid en zeldzaamheid van het exterieur.
Hierbij speelt onder andere de mate waarin de architectonische stijl van een object herleidbaar is tot, of een goed voorbeeld is van, lokaal of regionaal bekende architectuur of een architectuurstroming.

3b. Gebouwtype
De mate waarin de typologie (bijvoorbeeld zaalkerk of 3-beukige hallenkerk) van het gebouw uniek en/of gaaf is. Als de gebouwtypologie kenmerkend is voor de religie waarvoor het gebouw ontworpen is dan is dat extra gewaardeerd.

3c. Constructie/detail/materiaal
De mate waarin sprake is van een bijzondere bouw- of constructietechniek of materiaalgebruik. Ook wordt



“Vooral op cultuurhistorie scoren de binnenstadskerken hoog. Bij de Grote of Barbarakerk is er sprake van een gebouw met een sterke historische gelaagdheid.

hierbij in aanmerking genomen of er bij het object sprake is van een complex ontwerp en/of versierende details dan wel kunstwerken aan de buitenzijde van het gebouw, zoals beelden.

4. Interieur aspecten

4a. Beleving ruimte

De beleving van de ruimte wordt gewaardeerd aan de hand van de sacraliteit van de religieuze ruimte die zich o.a. uit in een bijzondere lichtval, kleur of akoestiek of hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het interieur. Hierbij speelt ook een rol of deze nog gaaf is dan wel verstoord door latere toevoegingen, aanpassingen of afwerkingen.

4b. Inventaris

De mate waarin inventaris zoals de aanwezigheid van kerkbanken, orgel, preekstoel en andere kunstobjecten van waarde is. Tevens is gekeken of deze inventaris uit de bouwtijd stamt, dan wel later is toegevoegd. Ook hier speelt weer de uniciteit en gaafheid, samen met het innovatieve of pionierskarakter een belangrijke rol in de mate waarin de inventaris gewaardeerd wordt.

4c Ensemble

De mate van samenhang tussen de inventaris, (de beleving van) het interieur en de ruimte en de architectonische verschijningsvorm van het interieur. En de mate waarin dit kenmerkend is voor de religie waar het gebouw voor ontworpen is.



8. WAARDERING VAN DE CULEMBORGSE KERKGEBOUWEN

In dit hoofdstuk wordt de waarderingsmethodiek in hoofdlijnen toegepast op de Culemborgse kerkgebouwen. Voor de binnenstadskerken wordt dat wat uitgebreider gedaan, voor de overige kerkgebouwen summier. Nogmaals: navolgende is bedoeld als aanzet en vertrekpunt. Bij een voorkomende transformatie dient dit nader te worden uitgewerkt en onderzocht.

8.1 Grote of Barbarakerk

Cultuurhistorische waarde

De kerk is van grote cultuurhistorische waarde voor de stad. Het is het oudste nog bestaande kerkgebouw van Culemborg, gebouwd in de 14e – 16e eeuw. De kerk is de voormalige grafkerk van het geslacht Van Culemborg en voormalige kapittelkerk. De kerk heeft historisch-maatschappelijke betekenis (gilden en broederschappen) en vanwege het waardevolle interieur. De kerk is al 6 eeuwen lang nauw verbonden met de geschiedenis van de stad. Er is sprake van een gebouw met een sterke historische gelaagdheid.



Interieur

Het interieur bevat vele elementen van cultuurhistorisch grote waarde, zoals de twee rijksmonumentale orgels waaronder het Verhofstadorgel uit 1719, de kansel met lezenaar, doophek, verschillende herenbanken, zeven koperen kaarsenkronen (17e eeuw), het tongewelf (met gedenkbord voor het gereedkomen daarvan, 1725), een aantal grafmonumenten waaronder de tombe van Catharina Alida van der Dussen in het koor van de kerk (in de kerk staat ook altijd nog de draagbaar waarop zij tijdens de uitvaartdienst in de kerk is gedragen; 1746). Daarnaast een aantal grafzerken waaronder die van Elisabeth van Buren (1451, de grootmoeder van Vrouwe Elisabeth), een bronzen gedenkplaat van de doop van Jan van Riebeeck, en votiefstenen uit de 16e eeuw, het epitaaf van Frederic d'Orville (1659).

De kerk bezit ook een zilveren doopbekken (1764) en kostbaar kerkzilver uit verschillende perioden: 1606, 1654, 1689, 1747, 1768, 1849, 2000. Dit kerkzilver wordt voor de avondmaalsvieringen in de kerk gebruikt en wordt verder tentoongesteld in het Weeshuismuseum.

Architectonische waarde

De architectonische waarde is bepaald door het gebouwtype (bakstenen kruisbasiliek met houten tongewelf, kooromgang en crypte) en de bouwstijl (laatgotisch) en door bouwgeschiedenis die in en aan het gebouw kan worden afgelezen.

Stedenbouwkundige waarde

De stedenbouwkundige waarde is bepaald door de ligging in de historische binnenstad, direct achter de Markt, de contouren van het voormalige kerkhof, het bouwvolume en de ingebouwde toren.

Ook is de kerk een belangrijke factor in het silhouet van de stad.

8.2 Oud-Katholieke kerk van de HH Barbara en Antonius-Abt

Cultuurhistorische waarde

De kerk is gebouwd als opvolger van de eerste statie uit 1626, die was gesitueerd achter de huidige kerk en pastorie. De cultuurhistorische waarde van het gebouw is groot, vanwege de historisch-maatschappelijke betekenis voor de stad als geheel en de Oud-katholieke geloofsgemeenschap in het bijzonder en vanwege het waardevolle interieur.



Interieur

Het interieur bevat elementen van de Katholieke schuilkerk in de pastorietuin (vanaf 1570), de preekstoel en communiebank uit de 17e eeuw van fraai houtsnijwerk, het

unieke barokke draaitabernakel op het hoofdaltaar met ivoren kruisbeeld uit de 15e eeuw (dit maakt deel uit van de buitgemaakte schatten van de Zilvervloot door Piet Hein). Het rijk gedecoreerde barokke Renaissance- tabernakel uit de 16e eeuw is vermoedelijk afkomstig uit de inmiddels afgebroken St. Janskerk van Culemborg. Het aanwezige koper- en zilverwerk en textilia (altaarvoorzetsels en kazuifels) uit de 16e eeuw die tijdens de Beeldenstorm bewaard zijn gebleven: uniek religieus erfgoed dat op veel plekken door de Reformatie verloren is gegaan, waaronder een kostbare zilveren lavaboschotel, permanent tentoongesteld in het Weeshuismuseum. Het monumentale orgel is uit 1900, gebouwd door orgelmaker J. Fr. Witte, firma Bätz, Utrecht.

Architectonische waarde
De architectonische waarde is bepaald door het gebouwtype (bakstenen zaalkerk) en de bouwstijl (neobarok met gotische ramen).

Stedenbouwkundige waarde
De stedenbouwkundige waarde is bepaald door de ligging in de historische binnenstad, in de oostelijke gevelwand van de Varkensmarkt.

8.3 Evangelisch-Lutherse kerk

Cultuurhistorische waarde
De huidige kerk is de opvolger van de eerste Lutherse kerk uit 1676, die toen een verbouwing was van de voormalige kapel van het Sint-Pietersgasthuis (14e eeuw).
De cultuurhistorische waarde van de kerk is groot vanwege de historisch-maatschappelijke betekenis voor de stad als geheel en de Lutherse geloofsgemeenschap in het bijzonder, door het interieur met elementen van de kerk uit 1676, en het luidklokje van G. Schimmel (1686) met het luidrecht.
De twee gebrandschilderde ramen van ds. Kok stammen uit ongeveer 1950.



Interieur
Belangrijke elementen in het interieur zijn het orgel uit 1897, gebouwd door G. van Druten (herhaald gerestaureerd) met daarbovenop beelden van Ahasveros Muller (1698) uit de hofkapel, de kansel met lezenaar, het doophek (circa 1840) met koperen lezenaar, de herenbanken uit 1676-77, het orgelbalkon, en de middeleeuwse vloertegels uit de St. Pieterskapel. Daarnaast het kerkzilver waaronder een avondmaalskan van Morley (tentoongesteld in Elisabeth Weeshuismuseum), geschriften zoals bijbels, en de kroonluchter.

Architectonische waarde
De kerk heeft architectonische waarde vanwege het gebouwtype (bakstenen zaalkerk met koepeltorentje en inwendig een houten spitsbogig gewelf) en vanwege de bouwstijl (neogotisch met typisch Lutheraanse ornamenten).

Stedenbouwkundige waarde
De stedenbouwkundige waarde wordt bepaald door de ligging in de oude binnenstad op de hoek van de Achterstraat en de Goilberdingerstraat en het voorpleintje op de plaats van het koor van de kerk uit 1676.



8.4 Nederlands Gerformeerde kerk (voormalige synagoge)

Cultuurhistorische waarde
De cultuurhistorische waarde is groot vanwege de oorspronkelijke functie als synagoge, de historisch-maatschappelijke betekenis voor de stad als monumentale herinnering aan de voormalige Joodse gemeenschap in Culemborg.

Interieur
Het oorspronkelijke interieur is in de periode 1942 – 1945 volledig gesloopt. Daarna zat er enige tijd een meubelfabriek in het gebouw. Het gebouw is in 1949 aangekocht door de plaatselijke Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt). In 1967 heeft deze zich aangesloten bij de Nederlands Gerformeerde kerk. Het huidige interieur van de kerk is sober. Onderdelen van de oorspronkelijke inventaris, waaronder de Estherrollen, worden bewaard in het Weeshuismuseum.

Architectonische waarde
De kerk heeft architectonische waarde vanwege het



gebouwtype (bakstenen zaalkerk) en de bouwstijl (neogotisch) en de plaats die het bouwwerk inneemt in het oeuvre van de architect (het enige kerkgebouw van Cornelis Sillevis).

Stedenbouwkundige waarde

De stedenbouwkundige waarde wordt bepaald door de vrijstaande situering aan de rand van oude binnenstad, aan het St. Janskerkhof, langs één van de entrees tot de binnenstad.

8.5 Rooms-Katholieke St. Barbarakerk

Cultuurhistorische waarde

Het kerkgebouw stamt uit de tijd van het Katholieke reveille (eind 19e eeuw) en vormt met de overgebleven onderdelen van het voormalige kleinseminarie de zogenaamde Papenhoek.

De cultuurhistorische waarde van de kerk is grootvanwege de historisch-maatschappelijke betekenis voor de stad als geheel en de Katholieke geloofsgemeenschap in het bijzonder.

Interieur

De neogotische St. Barbarakerk is in de decennia na de ingebruikname door schenkingen verrijkt met decoraties. Daarvan getuigen tot op de dag van vandaag de zijaltaren, de kruiswegstaties, de preekstoel en beelden en een groot deel van de koper- en zilverschat. De decreten van het Tweede Vaticaans Concilie lieten echter hun sporen na in deze kerk: het hoofdaltaar en ook de communiebanken moesten het veld ruimen. Een groot deel van de oorspronkelijkheid ging zo verloren. De parochie heeft een rijk schilderijenbezit uit de 17e en 18e eeuw met Bijbelse voorstellingen en portretten. Het monumentale Bätz-orgel is van rijkswege beschermd, evenals de Elisabeth-klok uit 1555, oorspronkelijk afkomstig uit de Sint Janskerk. Het zogeheten Antwerps tabernakel is overgebracht uit de voorganger van de huidige kerk.

Architectonische waarde

De kerk heeft architectonische waarde vanwege het gebouwtype (bakstenen basiliek met opzij geplaatste westtoren) en de bouwstijl (eclectisch), ook door de plaats die het kerkgebouw inneemt in het oeuvre van architect P.J. van Genk (zijn enige kerkgebouw boven de grote rivieren).

Stedenbouwkundige waarde

De stedenbouwkundige waarde van de kerk wordt bepaald door het bouwvolume, de markante toren en de ligging in de oude binnenstad, direct aan de Markt,.

8.6 De waardering voor de vijf monumentale kerken samengevat

Cultuurhistorie

Vooral op cultuurhistorie scoren de binnenstadskerken hoog. Bij de Grote of Barbarakerk is er sprake van een gebouw met een sterke historische gelaagdheid. De andere vier kerkgebouwen zijn ook van grote waarde en betekenis vanwege de bouwhistorie en de kenmerkendheid van het gebouw voor de religie waarvoor het gebouwd is. Dit laatste geldt vooral voor de Lutherse kerk, de Oud-Katholieke kerk en de synagoge.

Interieur

De sacraliteit van de ruimtes van de beide grote Barbarakerken scoort hoog. Ook de sacraliteit van de Evangelisch Lutherse kerk en de Oud-katholieke Kerk scoort hoog. Bij de synagoge is de sacraliteit grotendeels verloren gegaan; de inventaris en de samenhangende waarde van het interieur zijn vrijwel afwezig. Voor de Oud-katholieke kerk geldt het tegenovergestelde: hier is sprake van een samenhangend historisch interieur met verschillende elementen die samen de inventaris vormen.

Architectuur

Qua architectuur geldt dat de vijf kerken op de schaal van Culemborg alle van betekenis zijn binnen de geschiedenis van de architectuur. Als we ze onderling met elkaar vergelijken vallen de volgende verschillen op. De St. Barbarakerk en de synagoge kennen een zekere mate van zeldzaamheid. Zo is de St. Barbarakerk samen met ‘tweeling’-kerk De Hei-

lige Hartkerk in Breda uniek binnen de neogotische kerken uit de laat 19e eeuw. De synagoge is kenmerkend voor haar bouwtijd en is ontworpen door de Culemborger Cornelis Sillevis.
Dezelfde lijn is te zien bij de gebouwtypologie van de Evangelisch-Lutherse kerk, de Grote of Barbarakerk en de Oud-katholieke kerk. Voor deze gebouwen geldt dat ze op zich gaaf en van belang zijn maar niet uitzonderlijk als we het op regionale of nationale schaal bekijken. Een meer uitgewerkte waardering en nader onderscheid kunnen worden gemaakt op het moment dat transformatie van één of meerdere kerken aan de orde is.

Qua materialisering, detaillering en constructie zijn de Grote of Barbarakerk, de St. Barbarakerk en de Evangelisch-Lutherse kerk niet heel bijzonder ten opzichte van vergelijkbare gebouwen elders in het land. Dat geldt wel voor de Oud-katholieke Kerk (m.n. interieur) en de synagoge (m.n. exterieur).

Stedenbouwkundig
Op stedenbouwkundig gebied steken de Grote of Barbarakerk en de St. Barbarakerk letterlijk met kop en schouders boven de andere kerken uit: zij zijn beeldbepalend voor het silhouet van de stad. Als we meer inzoomen op de buurt rondom het kerkgebouw dan is het vooral de St. Barbarakerk die opvalt: zij staat zeer prominent aan de Markt en bepaalt daarmee mede het gezicht van het centrum. Dit in tegenstelling tot Grote of Barbarakerk aan de Grote Kerkstraat. De andere kerken hebben ook een belangrijke plek op buurtniveau.

Op het niveau van het perceel hebben alle vijf kerken wel iets van een ensemblewaarde doordat er sprake is van een zekere samenhang van verschillende gebouwonderdelen. Soms is dat vanwege historische relaties of elementen, soms door één of meerdere (bij)gebouwen of een tuin.

8.7 Waardering van de zes overige kerkgebouwen

De overige zes kerken in Culemborg onderscheiden zich qua waardering duidelijk van de vijf monumentale binnenstadskerken.

Cultuurhistorische waarde
De cultuurhistorische waarde van de overige kerkgebouwen is geringer dan van de monumentale kerken. Het sociaal-culturele verhaal en de situatie van de Molukse kerk is van waarde voor de huidige Molukse gemeenschap in Culemborg en daarmee voor de geschiedenis van Culemborg. De Turkse moskee is typerend voor de ontwikkeling van de Turkse gemeenschap en heeft daarmee een sociaal-culturele en religieuze waarde. De sociale of maatschappelijke waarde van deze gebouwen is in een aantal gevallen groot.

Interieur
Voor de vijf kerkgebouwen en de moskee geldt dat ze sober en doelmatig zijn ingericht.

Architectuur
De gebouwen hebben slechts een beperkte architectonische waarde. Qua architectuur is er met name bij de Turkse moskee sprake van een voor de religie typerend gebouw en typologie. De Koninkrijkszaal en De Ark vertegenwoordigen qua architectuur geen bijzondere waarde.

Stedenbouwkundig
Stedenbouwkundig is de waarde van de kerkgebouwen buiten de binnenstad beperkt. Alleen voor de Open Hof geldt dat er sprake is van een zekere ensemblewaarde: een samenhangende compositie met meerdere volumes en open ruimte. De Turkse moskee en Filadelfia zijn duidelijk zichtbaar vanaf de invalswegen naar de stad en daarmee beeldbepalend op stadsdeelniveau. De Molukse kerk is van betekenis voor de buurt en beeldbepalend voor de directe omgeving. Dit geldt in zekere zin ook voor De Ark. Over het algemeen gaan deze gebouwen weinig relatie aan met de omliggende woonwijk of de andere voorzieningen: ze staan op zichzelf en zijn niet of nauwelijks specifiek voor de locatie ontworpen.

8.8 Gedetailleerde waardebepaling bij transformatie

Als voor een kerkgebouw een proces van transformatie wordt gestart, is bovenstaande globale waardebepaling onvoldoende. Bij transformaties wordt een gedetailleerde waardebepaling opgesteld, bestaande uit een bouwhistorische opname met waardenstelling van gebouw, interieur en inventaris. Daarnaast wordt er een transformatiekader opgesteld, waarin op basis van de gedetailleerde waardenbepaling de ruimte voor transformatie wordt vastgelegd.



9. DE TRANSFORMATIE VAN HUIDIG NAAR TOEKOMSTIG GEBRUIK

Beleidslijnen voor transformaties van kerkgebouwen in Culemborg

In de komende tijd zullen steeds meer kerkgebouwen in Nederland en mogelijk ook in Culemborg hun religieuze functie verliezen. De gebouwen hebben echter nog steeds een culturele en maatschappelijke betekenis. Om een kerkgebouw te kunnen behouden voor de toekomst zijn transformaties soms onvermijdelijk.

Transformaties

Transformaties kunnen bestaan uit wijzigingen in gebruik, wijzigingen in de eigendoms- en beheersstructuur en wijzigingen aan, in of bij het gebouw. Transformaties zijn niet uniek in de geschiedenis: ook in het verleden hebben veel kerkgebouwen transformaties ondergaan om het gebouw te behouden of om het aan te passen aan eigentijdse gebruikswensen.

In deze kerkenvisie bepalen we niet voor elk gebouw afzonderlijk en specifiek het pad naar de toekomst. Het enige wat we weten is dat er in de toekomst transformaties nodig zullen zijn. Bij welke kerken die zullen spelen, wanneer en wat de redenen daarvan zijn, is op dit moment onbekend (met uitzondering van de St. Barbarakerk en de Grote of Barbarakerk).

We schetsen in dit hoofdstuk een algemene beleidslijn die we bij transformaties van Culemborgse kerkgebouwen willen volgen, waarbij het besef aanwezig is dat de waarden alleen 'levend' kunnen blijven door aanpassingen te (blijven) doen.

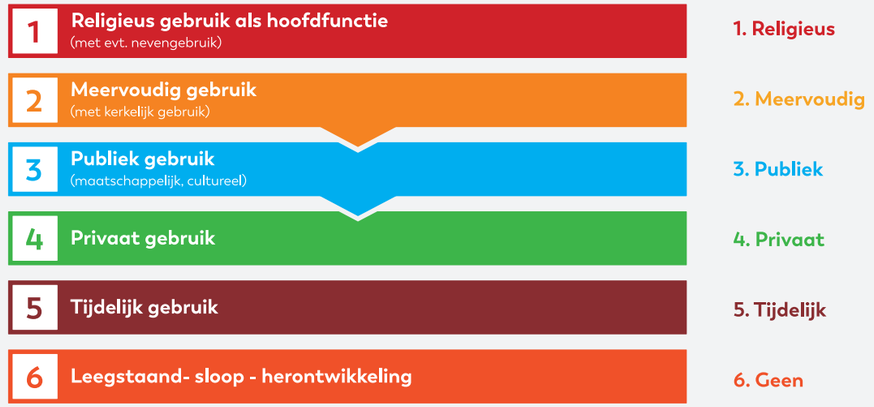
Naast de rol en betekenis van het kerkgebouw voor de cultuurhistorie, leefbaarheid in de stad en de waarden van het gebouw (exterieur, interieur en inventaris) ziet de gemeente ook het belang van hergebruik van kerkgebouwen, passend in de doelstelling van duurzaamheid in materiële zin maar ook op bijvoorbeeld sociaal-cultureel vlak.

Uitgangspunten voor de binnenstadskerken

Op basis hiervan heeft de gemeente voor de afwegingen in het proces van transformatie van de vijf kerkgebouwen in de binnenstad de volgende uitgangspunten vastgesteld:

- de vijf binnenstadskerken blijven als gebouw behouden, zo mogelijk met een religieuze functie, aangevuld met een maatschappelijke, culturele en/of sociale rol en betekenis;
- bij voorkeur blijven de gebouwen publiek toegankelijk: bij eventuele herbestemming heeft een herbestemming met een publieke functie de voorkeur boven een herbestemming met een private functie;
- ook na herbestemming moet het (cultuurhistorische) verhaal van kerk en stad verteld en beleefd kunnen worden;
- er wordt gezocht naar oplossingen met een open blik en bredere scope dan alleen het gebouw zelf; kijk dus ook naar de omgeving (de 'markt' en de fysieke omgeving);
- er wordt gezocht naar combinaties in plaats van alleen naar eendimensionale oplossingen;

Proces 'van religie naar toekomst'



- vanzelfsprekend kijken we daarbij ook naar haalbaarheid en betaalbaarheid.

Het transformatieproces

Transformaties van kerkgebouwen in Culemborg worden als volgt aangepakt:

1. **Initiatief bij de kerkeigenaar**
   De kerkeigenaar meldt aan de gemeente dat hij niet meer in staat is de lasten van de instandhouding van het kerkgebouw te dragen of dat hij voorziet dat het huidige religieus gebruik van het gebouw op (korte) termijn zal worden beëindigd. De kerkeigenaar neemt daarmee het initiatief om te komen tot een transformatie van het gebouw. De gemeente zal nooit eigenstandig een initiatief tot transformatie nemen.

2. **Gezamenlijke stappen**
   Kerkeigenaar en gemeente onderzoeken gezamenlijk de mogelijke toekomstscenario's van het gebouw.

3. **De eerste stap is het opstellen van een gedetailleerde waardebepaling**
   Bij een transformatie wordt altijd gestart met het opstellen van een gedetailleerde waardebepaling van gebouw, interieur, inventaris en de locatie, uitgevoerd door een gespecialiseerd bureau. Deze waardebepaling betreft de bouwhistorische en cultuurhistorische waarden en gaat veel verder dan de globale waardering in hoofdstuk 8. Kerkeigenaar en gemeente komen samen overeen welke waarden een kerkgebouw vertegenwoordigt en wat dat betekent voor de transformatie. Ook de sociaal-maatschappelijke en stedenbouwkundige waarden zoals omschreven in hoofdstuk 7 worden nader uitgewerkt. Ook kan worden nagegaan of in het verleden verloren gegane waarden of historische verbanden nog zichtbaar kunnen worden gemaakt, of dat er aan kan worden gerefereerd, of dat ze nog kunnen worden teruggebracht.

4. **De transformatieladder: van huidig gebruik naar toekomstig gebruik**
   De transformatie van een kerkgebouw vergt zorgvuldige en gefundeerde afwegingen. Daarvoor wordt gewerkt met de transformatieladder. Op deze ladder kunnen zes stappen van steeds verdergaande vormen van transformatie worden gezet. Het onderzoek naar een nieuwe toekomst voor kerkgebouwen begint altijd bij stap 1. Pas als die stap niet leidt tot bevredigende oplossingen of niet van toepassing is komt stap 2 in beeld, en zo verder.

Stap 1

Voortgaand religieus gebruik als hoofdfunctie

Dit wordt altijd als eerste onderzocht: religieus gebruik door de huidige eigenaar, door een andere geloofsgemeenschap of een combinatie van beide. Bouwkundige aanpassing van het gebouw is meestal beperkt of zelfs niet nodig. Naast het religieus gebruik kan het gebouw in meer of mindere mate voor medegebruik worden ingezet. Hiervoor zijn soms wel (bouwkundige) aanpassingen nodig.

Stap 2

Meervoudig gebruik

Naast het religieus gebruik vindt er ook medegebruik door anderen plaats. Voorbeelden zijn culturele activiteiten zoals concerten, exposities, evenementen. Door het gebouw meervoudig te gebruiken komt het gebouw meer midden in de samenleving te staan en krijgt het een sterkere en bredere maatschappelijke betekenis. Soms zijn daarvoor aanpassingen aan het gebouw noodzakelijk.

Stap 3

Herbestemming met publiek toegankelijke functie

Als meervoudig gebruik niet mogelijk is of onvoldoende soelaas biedt of als de religieuze functie toch zal verdwijnen is een verdere stap richting herbestemming nodig. Bij de monumentale kerken zal in eerste instantie moeten worden gezocht naar herbestemming met een of meer functies die passend zijn bij het gebouw, en waarbij het gebouw publiek



toegankelijk blijft. Om een gebouw (deels) publiek toegankelijk te houden ligt een transformatie naar een culturele of sociaal-maatschappelijke functie het meest voor de hand. Daarnaast kunnen functies met een publiek toegankelijke foyer ook worden toegepast. In sommige gevallen kan een combinatie van functies met een verschillend karakter noodzakelijk zijn. Dit kan aanpassingen aan het gebouw vergen met bijvoorbeeld het toevoegen van volume buiten de oorspronkelijke kerk.
Door het kerkgebouw op deze manier te transformeren blijft het gebouw van betekenis voor de samenleving en blijft het een levendige plek met een verbindend karakter. Voorbeelden: bibliotheek, boekhandel, detailhandel, horeca, concertzaal.

Stap 4

Herbestemming met private functie, niet publiek toegankelijk

Als een publieke functie niet haalbaar blijkt, kan er worden gekeken naar private functies. Ook dan zal er moeten worden gezocht naar een mogelijkheid om (een deel van) het kerkgebouw en het verhaal ervan beleefbaar te houden. In dit geval blijft het gebouw slechts in materiële zin visueel aanwezig in het straat- of stadsbeeld. Voorbeeld: appartementengebouw.

Stap 5

Tijdelijke functie of leegstand

Als de voorgaande stappen geen haalbare transformatie opleveren, kan het kerkgebouw wellicht een tijdelijke functie krijgen (of tijdelijk leeg staan). Daarmee blijft het gebouw nog behouden, wachtend op een betere toekomst. De ervaring leert dat dit in veel gevallen uiteindelijk alsnog tot een geslaagde transformatie leidt.

Stap 6

Sloop

Sloop van het gebouw met herontwikkeling van de locatie betekent dat de aanwezige waarden verloren gaan. Dit is de allerlaatste en onwenselijke stap, en voor de monumentale binnenstadskerken in principe niet aan de orde.

Specifieke onderbouwing nodig

Bij een transformatie van een kerkgebouw is altijd een specifieke onderbouwing en uitwerking nodig. Specifiek omdat elk gebouw verschilt in betekenis voor de stad, het sociale en culturele leven. Ook biedt elke locatie zijn eigen (on-)mogelijkheden voor een transformatie. Van veel kerkgebouwen zijn de (historische) betekenis voor de stad en de beleving daarvan onderbelicht, en dat geldt ook voor de educatieve waarde en museale waarde, ook met het oog op behoud van waardevolle inventarissen en interieurelementen. Bij een gunstige ligging in de stad kan een gebouw ook als ontmoetingsplaats worden gebruikt.

Factoren die bij het onderzoek een rol spelen, zijn onder andere de mogelijkheden van religieus, sociaal-maatschappelijk en cultureel gebruik, de financiële situatie van de kerkeigenaar, de omvang en karakteristieken van het kerkgebouw, de verschillende waarden van het gebouw, de mogelijkheden om wijzigingen aan te brengen aan het gebouw en het interieur en de mogelijkheden op het perceel in relatie tot de openbare ruimte en de omliggende bebouwing (bestemmingsplan).

Relatie met andere kerkgebouwen en voorzieningen

Bij de mogelijkheden voor een nieuwe toekomst wordt ook gekeken naar de relaties met de andere kerkgebouwen en voorzieningen in de stad. Is hier samenwerking mogelijk, zijn we misschien elkaars concurrenten? Dit moet goed worden onderzocht om gezamenlijk het gewenste stadsprofiel van Culemborg samen zoveel mogelijk te versterken en bestaande voorzieningen voldoende ruimte te blijven bieden. De nieuwe toekomstige rol en betekenis kan en zal per kerkgebouw verschillend zijn.

Nieuwbouw

Het bovenstaande betekent ook dat een aanvraag van een geloofsgemeenschap voor het bouwen van een nieuw kerkgebouw een zorgvuldige en onderbouwde afweging vraagt. Gezien het stappenschema van de ladder komen leegstaande of leegkomende kerkgebouwen allereerst in aanmerking om in die ruimtebehoefte te voorzien. Een besluit tot nieuwbouw behoort daarom altijd te worden voorzien van een deugdelijk onderzoek naar mogelijk (her) gebruik van bestaande (kerk)gebouwen. Reeds lopende nieuwbouwtrajecten vormen hierop een uitzondering.



10. TOEKOMSTPERSPECTIEF VAN DE KERKGEBOUWEN

Afhankelijk van de situatie van het kerkgebouw (bouwkundige staat, financiën) en de verwachte ontwikkelingen van het religieuze gebruik en het overig gebruik kan een kerkeigenaar het initiatief nemen om met de gemeente en andere kerken en eventueel andere partijen te onderzoeken wat de mogelijkheden zijn voor het toekomstig gebruik van de kerk. Daarbij wordt gewerkt met de transformatieladder.

Onderstaand wordt voor de vijf monumentale kerkgebouwen het toekomstperspectief geschetst dat de kerkeigenaren voor ogen hebben, tegen de achtergrond van het transformatieproces (hoofdstuk 9).

Van de overige kerkgebouwen zijn geen voornemens van de kerkeigenaren bekend. Van die gebouwen is niet onderzocht of er plannen zijn voor verdere ontwikkeling of transformatie. Mocht dit op enig moment aan de orde zijn dan gelden in principe dezelfde kaders voor die transformaties.

10.1 Grote of Barbarakerk, 14e – 16e eeuw

Gebruik van het kerkgebouw

De kerk wordt gebruikt voor religieuze bijeenkomsten en andere bijeenkomsten door de Protestantse gemeente: ochtenddiensten, vespers en cantatevespers op de zondagavond. Het gemiddeld kerkbezoek in de ochtenddiensten is 200-250 mensen. Dit aantal loopt langzaam terug. Naast het kerkelijk gebruik wordt het gebouw ook gebruikt voor sociaal-maatschappelijke activiteiten en culturele activiteiten zoals concerten, exposities en evenementen. De kerk staat op de transformatieladder op trede 2: religieus gebruik en medegebruik door andere activiteiten.





Exploitatie

Door de teruglopende ledenaantallen en daardoor lagere inkomsten zijn de de hoge kosten van instandhouding van de kerk door de Protestantse gemeente niet zelfstandig meer op te brengen. De inkomsten uit verhuur voor het medegebruik zijn onvoldoende als aanvullende financieringsbron.
Het gebouw verkeert door het reguliere onderhoudsprogramma in goede staat, maar zal zonder aanvullende financiering op termijn in verval raken.

Toekomstperspectief

Het kerkbestuur vindt dit een onwenselijk scenario en heeft zich daarom eind 2018 gewend tot het gemeentebestuur met het verzoek om gezamenlijk te zoeken naar een oplossing. De Protestantse gemeente heeft daarbij voor ogen om op de tweede trede van de transformatieladder te blijven, dus geen herbestemming van het kerkgebouw. Het kerkbestuur wil graag dat het gebouw behouden kan blijven voor religieus gebruik, bij voorkeur door meerdere geloofsgemeenschappen; hiermee zou het gebouw 'kerk van de stad' kunnen worden. Daarnaast kan het gebruik van de kerk voor andere doeleinden worden uitgebreid. Omdat hiermee niet voldoende extra inkomsten ontstaan om de exploitatie en instandhouding van het gebouw te kunnen betalen, wordt gezocht naar een breder gedragen financiële en beheersverantwoordelijkheid met als doel het behoud van het kerkgebouw. Samen met de gemeente wordt onderzocht of een Stichting Grote Barbara kan worden gevormd, die verantwoordelijk wordt voor beheer en instandhouding en voor de verhuur en exploitatie van het kerkgebouw.

Beoordeling vanuit de methodiek van het transformatieproces

In dit toekomstperspectief blijft deze kerk op dezelfde trede van de transformatieladder staan: religieus gebruik en medegebruik. Gezien de grootte van het gebouw heeft de kerk een unieke positie als grootste ontmoetingsruimte van de stad; hier kunnen grote producties worden gerealiseerd. Daarmee is de kerk in dit opzicht voor de andere kerken en andere zalen in de stad niet of nauwelijks een concurrent te noemen. Bij een eventueel

(sterk) gewijzigd gebruik in de toekomst zal ook nader moeten worden onderzocht wat de verhouding is met de bestaande (culturele) voorzieningen in Culemborg. Ook kan worden onderzocht of de toren weer meer publiek toegankelijk kan worden gemaakt.
Mochten in de toekomst aanpassingen aan het gebouw nodig zijn voor het toekomstig religieus gebruik of medegebruik, dan dient hierbij rekening te worden gehouden met de waarden van de kerk. Hiervoor moet dan een gedetailleerde waardenbepaling worden uitgevoerd.

10.2 Oud-Katholieke St. Barbara en Antoniuskerk, 1836

Gebruik van het kerkgebouw

De kerk wordt gebruikt voor religieuze bijeenkomsten en andere bijeenkomsten door de Oud-Katholieke parochie: wekelijkse vieringen (gemiddeld 25 mensen). Naast het kerkelijk gebruik worden kerk en zaaltjes verhuurd voor concerten, lezingen en exposities. Op dit moment komen er onder andere door Kerk Open door de week veel niet-kerkelijke bezoekers.
De kerk bevindt zich daarmee op de transformatieladder op trede 2: religieus gebruik en medegebruik.

Exploitatie

Het medegebruik genereert extra inkomsten. Het reguliere onderhoud van de kerk kan worden gefinancierd uit deze extra inkomsten en uit eigen middelen. De parochie kan het gebouw hiermee zeker de komende 10 jaar zelfstandig draaiend houden. Eventueel heeft de parochie nog de mogelijkheid om de pastorie als appartementen te verhuren. Naast het regulier onderhoud wil de parochie plannen maken voor verbetering en verduurzaming van het gebouw: toiletten, restauratie orgel, zonnepanelen, isolatie. Dit vergt externe financiering.

Toekomstperspectief

Het gebouw voldoet uitstekend als kerkgebouw voor de parochie. Het parochiebestuur wil het gebouw dan ook blijven gebruiken voor de vieringen. De parochie zoekt ook naar medegebruik door andere geloofsgemeenschappen. Dit leidt tot een beter gebruik van het gebouw en ook tot hogere inkomsten. De Oud-Katholieke parochie houdt af en toe samen met de Evangelisch-Lutherse gemeente





gezamenlijke diensten. De parochie zoekt ook naar uitbreiding van de verhuuractiviteiten.

Beoordeling vanuit de methodiek van het transformatieproces

In dit toekomstperspectief blijft deze kerk op dezelfde trede van de transformatieladder staan: religieus gebruik en medegebruik. Gezien de cultuurhistorische betekenis en de waarde van het interieur en de ligging in de stad heeft het gebouw de potentie voor uitbreiding van het medegebruik. Wat betreft het medegebruik is het gebouw deels een concurrent te noemen van de Lutherse kerk en de synagoge. Dit heeft vooral met de schaal van het gebouw te maken.
Zou in de toekomst aanpassing van kerkgebouw of pastorie nodig zijn voor het toekomstig religieus gebruik of medegebruik, dan dient hierbij rekening te worden gehouden met de waarden van de kerk. Hiervoor moet dan een gedetailleerde waardenbepaling worden uitgevoerd.

10.3 Evangelisch-Lutherse kerk, 1839

Gebruik van het kerkgebouw

De Evangelisch-Lutherse gemeente viert 10 tot 15 kerkdiensten per jaar in haar kerkgebouw en deze diensten worden doorgaans door 10-15 gemeenteleden bezocht.
In de periode 1962 tot en met 2018 huurde een kerkelijke gemeente het kerkgebouw voor haar kerkdiensten. Er werd dus structureel medegebruik gemaakt van de kerk.
De kerk wordt ook verhuurd voor andere activiteiten: cultureel, conferenties en workshops, maaltijden en trouw- en rouwdiensten.
De kerk bevindt zich daarmee op de transformatieladder op trede 2: religieus gebruik en medegebruik door andere activiteiten.

Exploitatie

De verhuur van de kerk vormt een bron van inkomsten voor de Evangelisch-Lutherse gemeente. Het medegebruik in de vorm van veel kleinschalige, incidentele verhuren vraagt relatief veel energie van de vrijwilligers in verhouding tot de opbrengsten.



Toekomstperspectief
De Evangelisch-Lutherse gemeente zoekt daarom naar een huurder als structurele mede-gebruiker van het gebouw zoals ze dat ook al tientallen jaren gewend was. Deze huurder hoeft geen kerkgenootschap te zijn.
Mocht medegebruik niet lukken dan wil het kerkbestuur nadenken over de mogelijkheid om het gemeentezaaltje als appartement te gaan verhuren. Momenteel maken de Evangelisch-Lutherse kerk en de Oud-Katholieke kerk op incidentele basis over en weer gebruik van elkaars kerkgebouwen.

Beoordeling vanuit de methodiek van het transformatieproces
In dit toekomstperspectief blijft deze kerk vooralsnog op dezelfde trede van de transformatieladder staan: religieus gebruik en medegebruik. Gezien het geringe eigen religieus gebruik van de kerk lijkt verhuur aan een andere geloofsgemeenschap mogelijk. Voor uitbreiding van het medegebruik door verhuuractiviteiten vormen de Oud--Katholieke kerk en de Christelijk Gereformeerde kerk concurrerende gebouwen. Zou in de toekomst aanpassing van kerkgebouw worden overwogen ten behoeve van het gebruik, dan dient daarbij rekening te worden gehouden met de waarden van de kerk. Hiervoor moet dan een gedetailleerde waardenbepaling worden uitgevoerd.

10.4 Nederlands Gereformeerde kerk (synagoge), 1868

Gebruik van het gebouw
De kerk wordt gebruikt voor religieuze vieringen op de zondagen. Daarnaast wordt de kerk veel verhuurd voor kleinschalige bijeenkomsten, vooral van culturele aard, onder andere van De Roos van Culemborg (exposities, kleine concerten, lezingen) maar ook voor bv. koorrepetities.

De kerk bevindt zich daarmee op de transformatieladder-op trede 2: religieus gebruik en medegebruik door andere activiteiten.

Exploitatie
Met regulier onderhoud kan het gebouw in goede staat worden gehouden. De gemeenteleden doen veel zelf. De Nederlands Gereformeerde kerk kan het onderhoud zelf financieren; de verwachting is dat dat ook voor de komende 10 jaar zal lukken. Voor grote vervangingen en restauraties is externe subsidie nodig.

Toekomstperspectief
De Nederlands Gereformeerde kerk staat open voor samenwerking met andere geloofsgemeenschappen, bijvoorbeeld in de vorm van medegebruik van het kerkgebouw. Ook wil zij het gebruik door derden intensiveren.

Beoordeling vanuit de methodiek van het transformatieproces
In dit toekomstperspectief blijft deze kerk op dezelfde trede van de transformatieladder staan: religieus gebruik en medegebruik. De kerk is wat betreft het medegebruik een concurrent van de Oud-katholieke kerk en de Evangelisch-Lutherse kerk en mogelijk ook van andere voorzieningen in de stad.
Als de kerkeigenaar de gebouwexploitatie echt zou willen verbeteren zou kunnen worden onderzocht welke unieke positie de synagoge als gebouw heeft en hoe deze ‘in de markt’ kan worden gezet.
Zou in de toekomst aanpassing van kerkgebouw worden overwogen ten behoeve van het gebruik, dan dient daarbij rekening te worden gehouden met de waarden van de kerk. Hiervoor moet dan een gedetailleerde waardenbepaling worden uitgevoerd.

Er liggen kansen om de kwaliteit van de omgeving en daarmee de kwaliteit van het gebouw en de relatie met de historie van de stad en de vroegere Joodse gemeenschap veel meer voor het voetlicht te brengen. Dit betekent dat ontwikkelingen rondom het kerkgebouw in de openbare ruimte of de gebouwde omgeving moeten worden afgestemd op deze potentiële waarden.



10.5 Rooms-Katholieke St. Barbarakerk, 1886

Gebruik van het gebouw

De kerk wordt voornamelijk religieus gebruikt. De vieringen van de parochie worden door gemiddeld 80-100 mensen bezocht; dit aantal neemt elk jaar verder af. Ook het aantal vrijwilligers voor onderhoud en exploitatie van het kerkgebouw neemt af. De St. Barbarakerk (met 450 zitplaatsen) is te groot geworden voor de parochie. De kerk wordt niet of nauwelijks verhuurd voor andere activiteiten.
De kerk bevindt zich daarmee op de transformatieladder op trede 1: vrijwel uitsluitend religieus gebruik.

Exploitatie

De kosten van het reguliere onderhoud zijn hoog. Daarnaast is er sprake van achterstallig onderhoud, zo moet het dak worden vernieuwd. Deze operatie is voor de parochie te kostbaar.

Toekomstperspectief

Het parochiebestuur wil binnen een aantal jaren afstand doen van het kerkgebouw en onderzoekt in samenwerking met de gemeente de mogelijkheden tot herbestemming. Het streven is dat het kerkgebouw (gedeeltelijk) ook gebruikt kan bijven worden voor maatschappelijke doeleinden. Het parochiebestuur wil ten minste de voorzijde van het kerkgebouw en de dagkapel in stand houden. De gemeente is gevraagd hulp te bieden bij onder andere de planologische procedures.

Beoordeling vanuit de methodiek van het transformatieproces

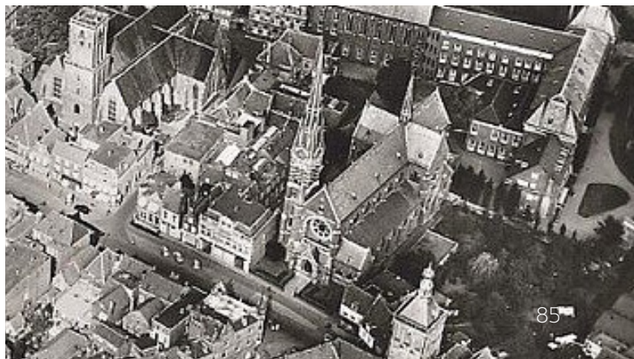
Blijft het toekomstperspectief voor de andere monumentale kerken op dezelfde trede van de transformatieladder (trede 2), het toekomstperspectief van de St. Barbarakerk wordt gezocht in herbestemming, dat is trede 3 (herbestemming met publiek toegankelijke functies), eventueel in combinatie met private functies. Hiervoor zullen aanpassingen aan het kerkgebouw nodig zijn. De eerste stap in dit kader, de gedetailleerde waardebepaling, heeft al plaatsgehad. Op dit moment wordt aan de hand van de waardebepaling de laatste hand gelegd aan het transformatiekader, dat de uitgangspunten en de ruimte voor herontwikkeling van het gebouw beschrijft.

Er liggen kansen om de historische lagen van het terrein direct achter de St. Barbarakerk tot aan de Kapel (Papenhoek) zichtbaar te maken en mede bepalend te laten zijn voor de kwaliteit van de transformatie van het gebouw en de directe omgeving. Hierdoor kan de historische relatie van de kerk met het seminarie tastbaar en beleefbaar worden en kan de ruimtelijke kwaliteit van het gebied toenemen.

Vergelijking van het toekomstperspectief van de St. Barabarakerk met dat van de Grote of Barbarakerk laat een groot verschil zien, dat volledig verklaard kan worden uit de verschillende cultuur-historische waarden, lokale betekenis, eigenschappen en situatie van de gebouwen. Daarnaast kent de St. Barbarakerk afnemend religieus gebruik, heeft vrijwel geen medegebruik en is bouwtechnisch niet in goede staat. De Grote of Barbarakerk kent intensiever religieus gebruik, veel meer medegebruik, en is bouwtechnisch in goede staat.
De door de kerkbesturen gekozen zoekrichtingen lijken te passen bij de in deze visie opgenomen waarden, kaders en ontwikkelrichtingen.

10.6 Overige kerken

De toekomstperspectieven van de overige kerken zijn slechts in algemene zin onderzocht. Er zijn grote verschillen tussen deze kerken, zowel qua gebouw als qua locatie. Bij eventuele transformaties in de toekomst geldt ook voor deze kerken dat onderzoek nodig is naar de cultuurhistorische en architectonische waarde van het gebouw. Ook zal moeten worden onderzocht wat de sociaal-maatschappelijke betekenis van de gebouwen is. Daarnaast is er bij transformatie (zeker bij herontwikkeling) van de locatie ook aandacht nodig voor het stedenbouwkundige aspect: de ruimtelijk-visuele betekenis en inpassing in de context en de (historische) opzet van de wijk of buurt rond het gebouw. Ook hier geldt de transformatieladder.



11. BELEIDSONTWIKKELING VAN DE GEMEENTE EN DE AFSPRAKEN MET DE KERKEN

1. Verantwoordelijkheid gemeente in de kerkenvisie

In deze kerkenvisie is in goede samenspraak tussen gemeente en de monumentale binnenstadskerken verwoord hoe gemeente en kerken zich in de stad tot elkaar verhouden en is een aanpak ontwikkeld hoe te komen tot een toekomstperspectief voor de kerkgebouwen in de gemeente, wanneer leegstand dreigt, of wanneer een kerkeigenaar niet meer in staat is de lasten van instandhouding van zijn gebouw te dragen. Voor de Grote Barbarakerk en de Heilige Barbarakerk is dit laatste realiteit.

De gemeente hecht aan het behoud van de vijf monumentale kerkgebouwen voor de stad en haar inwoners, zowel in fysieke zin als qua functie(s) en gebruik en ook vanwege de (potentiële) museale en educatieve waarde ervan. Hiermee erkent de gemeente haar verantwoordelijkheid om bij te dragen aan het behoud van deze gebouwen.

Deze verantwoordelijkheid krijgt op drie manieren invulling, namelijk met de aanvulling van het gemeentelijk beleid met de kerkenvisie, de instelling van een regulier kerkenvisie-overleg en in de gezamenlijke aanpak van gemeente en kerk in een transformatieproces.

2. Het gemeentelijk beleid en de kerkenvisie

Tot nog toe komen de kerken niet of nauwelijks voor in de gemeentelijke beleidsplannen. Naar aanleiding van deze kerkenvisie komt hierin verandering:

- De gemeente zal in haar toekomstige beleidsplannen (zoals Omgevingsvisie, ruimtelijk, cultuurhistorisch en vrijwilligersbeleid) de link leggen met de kerkenvisie om daarmee de rol en betekenis van de kerkgebouwen voor de stad en de gemeenschap beter in haar beleid te verankeren. De gemeente streeft ernaar bij de uitvoering van bestaand beleid voor zover dat raakt aan de belangen van de binnenstadskerken, deze belangen expliciet te betrekken en mee te wegen (Binnenstadsvisie, Cultuurvisie, toeristisch beleid).
- De gemeente zal op bestuurlijk niveau het contact met de kerken beleggen bij één of meer wethouders.
- De gemeente zal een ambtelijk aanspreekpunt voor vragen van en over kerken instellen.
- De gemeente zal in haar communicatie op de website en in de media aandacht geven aan de kerkenvisie en de gemaakte afspraken met de kerken.

3. Een regulier kerkenvisie-overleg tussen gemeente en de binnenstadskerken

Gemeente en kerken zullen elkaar regelmatig spreken in het kerkenvisie-overleg om zoveel mogelijk te voorkomen, dat kerken met een grote cultuurhistorische waarde onnodig in een situatie belanden waarin de transformatieagenda aan de orde komt. De gemeente kijkt daarbij ook naar de samenhang met de andere kerkgebouwen en voorzieningen in de stad.

Afspraken gemeente en binnenstadskerken:

- Gemeente en kerken gaan meer samenwerken op de terreinen waarop ze elkaar kunnen versterken, om daarmee op voorhand het risico te verkleinen dat cultuurhistorisch erfgoed onnodig verloren gaat, en ook in het belang van een sociale en leefbare (binnen)stad.
- Gemeente en kerken zullen regelmatig overleggen over actuele onderwerpen die ook de kerken aangaan.
- De kerkeigenaar zal de gemeente vroegtijdig informeren als hij problemen van financiering of leegstand van zijn kerkgebouw ziet aankomen.
- Als gemeente hebben we baat bij win-win-situaties en een florerend cultureel klimaat waarin partijen niet elkaars concurrent zijn maar qua aanbod elkaar juist aanvullen. Dit geldt niet alleen de kerken onderling maar ook de relatie met andere partijen zoals De Fransche School en De Gelderlandfabriek en mogelijk ook met andere private partijen. Gemeente en kerken zullen dit onderwerp regelmatig agenderen om na te gaan of hier verbetering mogelijk is.

4. De kerken buiten de binnenstad

De eigenaren van de overige kerken zijn niet direct betrokken geweest bij de opstelling van deze kerkenvisie. Gemeente en binnenstadskerken hopen dat ook deze overige kerken in de toekomst zullen participeren in het kerkenvisie-overleg van gemeente en kerken.

> *“Gemeente en kerken gaan meer samenwerken op de terreinen waarop ze elkaar kunnen versterken, om het risico te verkleinen dat cultuurhistorisch erfgoed onnodig verloren gaat.*

■ **Religieuze gebouwen in Culemborg | toekomst?**



5 Samenwerking van gemeente en kerk in het transformatieproces voor een individueel kerkgebouw

Binnen de verantwoordelijkheid voor het cultuurhistorisch erfgoed past ook de faciliterende en ondersteunende rol van de gemeente in een transformatieproces wanneer dat voor een individueel kerkgebouw speelt. Met de methodiek van de transformatieladder wordt een zorgvuldig proces gevolgd met als doel te voorkomen dat voor een kerkgebouw wordt besloten tot herbestemming, als er ook oplossingen zijn met religieus gebruik en medegebruik. De gemeente is zich ervan bewust dat het hele proces altijd een zoektocht is naar een goede balans tussen behoud van waarden enerzijds en (financiële) haalbaarheid anderzijds.

Als daadwerkelijk een proces van transformatie wordt ingegaan, geldt het volgende:

- Kerkeigenaar en gemeente volgen bij een transformatie gezamenlijk het stappenplan en de werkwijze in de transformatieladder.
- Gemeente en binnenstadskerken spreken af dat ze bij transformaties de in deze kerkenvisie geschetste aanpak zullen volgen. Centraal staat de wederzijdse bereidheid om tijdig en gezamenlijk te zoeken naar goede en breed gedragen oplossingen in het geval leegstand dreigt. Belangrijke punten daarin zijn de nauwe samenwerking tussen gemeente en kerkeigenaren, het stappenplan en de werkwijze volgens de transformatieladder, de aandacht voor het behoud van de verschillende waarden van de kerkgebouwen en de haalbaarheid en betaalbaarheid van mogelijke toekomstperspectieven.
- De rol van de gemeente is primair faciliterend, ondersteunend en verbindend in de stappen die benoemd zijn in de kerkenvisie. De gemeente denkt in die rol mee over wat wenselijk en mogelijk is. De gemeente neemt het transformatieproces niet over van de kerkeigenaar.
- Als voor een gekozen transformatiescenario planologische aanpassingen met betrekking tot gebouw of omgeving gewenst zijn, dan zal de gemeente daarin actief het voortouw nemen.
- De gemeente zal vanuit haar publiekrechtelijke rol meedenken in het zoeken naar subsidies, financiering of andere (financiële) zaken die gericht zijn op het behoud van (de waarden van) de waardevol geachte kerkgebouwen.
- De gemeente heeft ook een rol als het gaat om het toetsen van de plannen aan de gemeentelijke en wettelijke kaders zoals Erfgoedwet, Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (straks Omgevingswet en omgevingsplan), bestemmingsplan en erfgoedbeleid, en bij het verlenen van de vergunningen die nodig zijn voor een eventuele transformatie.

Deze verschillende rollen kunnen soms schuren, wat mogelijke vertraging van het transformatieproces tot gevolg heeft. Daarom is regelmatig en open overleg tussen gemeente en kerk(en) belangrijk.

6. Nieuwbouw

De kerkenvisie introduceert een nieuw beleidsuitgangspunt in het gemeentelijk beleid dat voortkomt uit de kerkenvisie. Dit beleidsuitgangspunt speelt bij de aanvraag van een geloofsgemeenschap voor het bouwen van een nieuw kerkgebouw. Dit beleid houdt in dat leegstaande of leegkomende kerkgebouwen allereerst in aanmerking komen om in die ruimtebehoefte te voorzien.

Alvorens een besluit tot nieuwbouw te nemen moet de initiatiefnemer de mogelijkheden van (her)gebruik van bestaande (kerk)gebouwen onderzoeken. De noodzaak van nieuwbouw moet worden aangetoond, wil de gemeente kunnen instemmen met en meewerken aan het initiatief van nieuwbouw. Reeds lopende nieuwbouwtrajecten vormen hierop een uitzondering.

7. Actualisering van de kerkenvisie

Gemeente en kerkeigenaren beschouwen deze kerkenvisie als een richtinggevend document voor een periode van pakweg 10 jaar.

We vinden het verstandig om de kerkenvisie elke vijf jaar te actualiseren en jaarlijks aan de Raad over de gemaakte en gerealiseerde afspraken en de ontwikkelingen rondom kerkgebouwen te rapporteren, zodat de Raad in haar beleid en financiële cyclus rekening kan houden met ontwikkelingen die uit Kerkenvisie voortvloeien en we steeds een periode van 10 jaar vooruit blijven kijken. Zo blijft de kerkenvisie een levend document dat indien nodig regelmatig kan worden herzien.

> *“Leegkomende kerkgebouwen komen allereerst in aanmerking om in ruimtebehoefte te voorzien.*

Colofon

Gemeente Culemborg, februari 2021

Opgesteld door de werkgroep kerkenvisie:

Monica Wichgers, wethouder
Henk van Dijk, Protestantse gemeente
Henk van Duijn, Oud-Katholieke kerk
Frank Duivenvoorde, Oud-Katholieke kerk
Arjen Smits, Protestantse gemeente
Jan Smits, gemeente Culemborg
Hans Visser, Nederlands Gereformeerde kerk
Bert de Weerd, Rooms-Katholieke parochie
Marion van der Werf, Evangelisch-Lutherse kerk

Alwin Kaashoek, adviseur KAAder Kerkadvies

Foto's o.a. van Dik Hooijer en Huub van Beurden

De afbeeldingen in het document zijn voor het overgrote deel door de leden van de werkgroep of de adviseur beschikbaar gesteld. Wij hebben daarin zoveel mogelijk proberen te voorkomen dat er sprake is van onrechtmatig gebruik. Mocht iemand van mening zijn dat dit toch het geval is, verzoeken wij u contact op te nemen via info@kaader.nl

Culemborg



KAAder kerkadvies